

Ženevska konferencija o stvaranju jugoslovenske zajednice 1918. godine

Početkom novembra 1918. održana je u Ženevi konferencija na kojoj su se jugoslovenski merodavni politički faktori -- predstavnici srpske vlade, Jugoslovenskog odbora, Narodnog vijeća SHS i opozicionog bloka srpske Narodne skupštine — sporazumeli da, na putu formiranja zajedničke jugoslovenske države, stvore jedno privremeno zajedničko jugoslovensko ministarstvo.

Ta Konferencija je u jugoslovenskoj istorijografiji dobro poznata. O njoj su izneli svoja sećanja ili svoja mišljenja, pisali ili samo ostavili svoje zabeleške i pisma, pre svega mnogi njeni učesnici (Pašić, Trumbić, Korošec, Čingrija, Žerjav, Stojanović), a o njoj su, opširnije ili kraće ili pak samo uzgredno, pisali i mnogi drugi autori: M. Čemerkić pod pseudonimom „SHS“, Anonim (S. Protić?) 1918; L. Marković 1919. i 1924.; A. Ogris, M. Marjanović 1921; M. Đorđević 1922; S. Protić 1923; M. Paulova, H. Vendel 1925; H. Hinković 1927; B. Vošnjak 1928; S. Pribićević 1933; J. Horvat 1935; F. Čulinović 1952, 1953, 1961; A. Mandić, J. Stefanović 1956; F. Slipičević 1957; S. Budislavljević, B. Krizman, V. Čubrilović 1958; K. Bastaić, A. Smit (Smith)-Pavelić 1959; M. Krleža 1960; I. Meštirović 1961; F. Tuđman 1963.

Među novijim radovima o Ženevskoj konferenciji izdvaja se, po celovitosti i novini građe, rad B. Krizmana iz 1958, *Женевска конференција о уједињењу 1918. године* (objavljen u *Историском гласнику*, 1—2/1958, 2—32). U najvećem delu zasnovan na bogatom i raznovrsnom, dотле nekorišćenom materijalu (iz arhivala Jugoslovenskog odbora, Narodnog vijeća SHS, J. M. Jovanovića, M. Laginje, M. Čingrije), Krizmanov rad detaljno (ponekad i usutnjeno) prikazuje pripreme, tok i rezultate Konferencije u Ženevi. Ali ni Krizman, kao ni većina njegovih prethodnika, ne upušta se dovoljno u pretresanje izloženih činjenica, stavova i ocena, ne bavi se, ili ne koliko je potrebno, analizom iznete faktografske građe. Osim toga, iako je koristio obilnu dokumentaciju, propustio je da upotrebi nekoliko izvora, među kojima i vrlo zna-

čajnu prepisku između N. Pašića i S. Protića za vreme Ženevske konferencije.¹

Na taj način više bitnih pitanja oko Ženevske konferencije ostalo je, i danas je još, više ili manje otvoreno. I danas još nemamo zadovoljavajućih odgovora na pitanja: šta je sve dovelo do održavanja Konferencije, koji su to sve bili objektivni i subjektivni faktori, s kakvom snagom i u kakvim uzajamnim odnosima su oni delovali; kakvi su bili pravi motivi i ciljevi glavnih faktora pri sazivanju Konferencije; zašto je N. Pašić pristao na ženevske zaključke; koji su stvarni uzroci suspendovanja Ženevskog sporazuma, šta je omogućilo odnosno olakšalo to suspendovanje.

Mora se priznati da na ova pitanja nije nimalo lako dati višemanje potpune i sigurne odgovore, i to iz više razloga. Ženevska konferencija održana je u burnom vremenu kada su se naglo rušile države i sa žurbom radilo na formiranju novih. (Ta žurba kod Ženevske konferencije ogleda se, između ostalog, i u tome što na Konferenciji čak ni redovan zapisnik nije vođen, a većina učesnika ni svoje beleške nije vodila.) To je, dalje, vreme kada su u Evropi socijalno-revolucionarni pokreti počeli da izbijaju na svim stranama; vreme kada su veze saobraćaja i obaveštavanja, ukoliko ih je bilo, funkcionalisali krajnje loše. Dalje, u rešavanju na Ženevskoj konferenciji učestvovala su formalno četiri politička faktora s različitim, izukrštanim interesima; kad se tome dodaju i drugi faktori koji su neposredno ili još češće posredno, iza kulisa, takođe vršili određeni uticaj i igrali značajnu ulogu (sile Antante, srpska dinastija), stvar postaje još složenija i teža. Rasplesti sve to, doista nije lako.

Ali — kao vrhunac sukoba između srpske vlade i Jugoslovenskog odbora, kao događaj u kome se oštro prelamaju različiti interesi i stavovi pojedinih političkih snaga, kao poslednji pokušaj pre 1. decembra 1918. da se putem sporazuma stvori jugoslovenska država, najzad kao događaj koji će ostaviti traga i u kasnijem unutrašnjem političkom razvitku Jugoslavije — Ženevska konferencija zasluguje da se na nju vraća, da se pokuša da se bar neka od važnijih pitanja u vezi s njom, koliko je to moguće, rasprave, da se pokuša odgovoriti na njih, kako bismo se što više približili istorijskoj istini.

¹ Ovu prepisku (osim Pašićevog teleograma od 13. XI/31. X koji je najpre objavio M. Торђевић 1922, u knjizi *Србија и Југословени*, 275—278, zatim M. Paulova u delu *Jugoslovenski odbor*, Zagreb 1925, 568—570. i dr.) štampano je C. Протић u *Радикалу* januara 1923. Krizman u svom radu isto tako nije koristio memoarske spise trojice učesnika Ženevske konferencije: A. Kororšca (njegovo predavanje o postanku Jugoslavije koje je kasnije 1959. objavio sâm Krizman u *Istoriskom pregledu*, br. 1/1959) i dva neobjavljena spisa: M. Čingrije (njegov dnevnik koji se nalazio u Okružnom суду u Dubrovniku) i N. Stojanovića (rukopis „Mladost jednog pokoljenja“ u arhivu Istarskog instituta u Beogradu), zatim interesantne i važne memoarske beleške K. Stojanovića u Arhivu SANU kao i Dnevnik J. M. Jovanovića u Arhivu SFRJ. Manje su važni, takođe od strane Krizmana nekorisničeni, članci: *Женевска конференција и Женевски споразум и Самоуправа*, br. 38 od 29. XII 1918 (kao odgovor na brošuru M. Čemerikića — „SHS“), Ј. Марковића *Женевска конференција и питање државног јединства* u časopisu *Нови Живот*, knj. II/1919 (objavljeno u knjizi *Jugoslovenska država i Hrvatsko pitanje*, Beograd 1935), *Dogovor v Ženevi u listu Jutarnje novosti*, br. 10, 11/1923, G. ŽerJAVA, *Ženevski pakt ali prvi december?* u reviji *Zivljenje in Svet*, br. od 30. XI 1928.

1.

Poslednjih dana oktobra i prvih dana novembra 1918., u vreme pripremanja jugoslovenske Konferencije u Ženevi, sile četvornog bloka bile su ili već u ratu poražene ili su se nalazile neposredno pred konačnim vojnim slomom. Bugarska je bila kapitulirala još 29. septembra, Austro-Ugarska je 28. oktobra zatražila primirje, Turska ga je potpisala 31. oktobra, a i Nemačka će posle 10 dana biti prinuđena da to isto učini.

Poslednjih dana oktobra u Versalju je počelo zasedanje Vrhovnog ratnog saveta sa predstavnicima vlada savezničkih i udruženih sila radi pripremanja i sastavljanja Nacrt-a ugovora o primirju sa Austro-Ugarskom i Nemačkom. Toga dana saveznici su, između ostalog, zaključili da svojim vojnim snagama zaposednu u Austro-Ugarskoj sve strateške tačke radi uspostavljanja i održavanja reda. Na osnovu tog načelnog stava sastavljen je Nacrt ugovora o primirju s Austro-Ugarskom i sutradan upućen italijanskoj Vrhovnoj komandi. Tim ugovorom, zaključenim u Padovi 3. novembra, Italija je dobila ovlašćenje da u ime savezničkih i udruženih sila privremeno zaposedne teritoriju Austro-Ugarske, pre svega krajeve na koje je ona polagala pravo na osnovu Londonskog ugovora iz 1915. godine. Ono od čega je Jugoslovenski odbor od samog svog osnivanja, u toku celog rata najviše strepeo, od čega je zazirala i srpska vlada, a i svi politički ljudi u jugoslovenskim pokrajinama, sada se ostvarivalo: Italija je prvih dana novembra počela sa svojim trupama ulaziti u Istru i Dalmaciju, i to ne da ih privremeno zaposedne, samo do Mirovne konferencije, već s namerom da u tim krajevima, kao tobož svojim, ostane zauvek.²

U Evropi, pa i u jugoslovenskim pokrajinama, počev od oktobarske revolucije rasli su i širili se među seljacima, radnicima i vojnicima socijalno-revolucionarni pokreti, nemiri i vrenja, da bi tih dana (krajem oktobra i početkom novembra), u vreme raspadanja Austro-Ugarske Monarhije, dostigli najveću snagu i najšire razmere. Tako su u Hrvatskoj — da se, primera radi, ograničimo na nju — 28. oktobra izbile pobune vojnika i seljaka u Požegi i okolini; 30. oktobra u Osijeku; 31. oktobra u opštinama odnosno srezovima: Vinkovci, Đakovo, Brod, Slatina, Daruvar, Virovitica, Kutina, Ivanić-Grad, Dubrava, Križevci, Topusko, Plaški; 1. novembra, osim pomenutih mesta, došlo je do nereda u Vukovaru, Kutjevu, Novoj Gradiškoj, Dugom Selu, Delnicama; 2. novembra — u Pakracu, Grubišnom Polju itd. itd. Usled toga je nacionalna buržoazija Hrvatske i drugih jugoslovenskih pokrajin razorene Austro-Ugarske, uporedo s brigom da očuva delove nacionalne teritorije od italijanskih aspiracija, bila istovremeno stavljena pred isto tako težak, ili još teži, problem da zadrži u svojim rukama tek zadobijenu vlast. U vreme raspadanja i rasula Austro-Ugarske A. Trumbić je smatrao za potrebno i preduzimao odgovarajuće korake da američku

² Učesnik Ženevske konferencije G. Žerjav, dosta tačno primećuje: „Kdor hoće prav razumeti Ženevski pakt, mora gledati z očali onih dñi, ko so nam Italijani jemali zemljo, mornarico, sazužnjevali naše ljudi, diktirali okupacijske meje, nas pa so odbijali kot Avstrijance“, (*Življenje in Svet*, Ljubljana, leto II knj. 4, štev. 22 od 30. XI 1928, 674.)

vladu i javnost ubedjuje „da naš pokret po svom značenju nije nimalo boljševički, već se osniva na narodnoj svijesti i poretku, da je upravljen protiv širenja boljševizma“³. (Podvukao — D. J.). Trumbić je tražio podršku američke vlade, koja bi trebalo da prizna Jugoslovenski odbor; „to je — argumentisao je on, — jedini način da se pokret svede u zakonite kanale te rasprše opasnosti anarhije, koje bi se mogle pomoliti u jednoj staroj državi u stanju rasula“⁴. Na toj istoj liniji odbrane svoje buržoaske vlasti i od Italije i od srpske buržoazije i od svojih narodnih masa, Trumbić je posle tri dana, zajedno sa svojim engleskim prijateljima V. Stidom i A. Evansom, tražio dodeljivanje američkih trupa, jer „važno je, da se niti talijanske niti srpske trupe ne upotrijebe“⁵. Predsednik Sjedinjenih Američkih Država V. Vilson, iako iz određenih razloga nije mogao uputiti američke trupe, dobro je shvatao potrebu da se buržoaski poredak na teritoriji bivše austro-ugarske carevine zaštiti; u apelu oslobođenim narodima bivše Austro-Ugarske, početkom novembra 1918. godine, on je pisao: „Kao tumaču najvećeg broja vaših najžarkijih prijatelja neka mi bude dopušteno izjaviti da se nadaju i očekuju svi prijatelji slobode [...] da upravnici i narodi novo oslobođenih krajeva čine sve moguće, da kritične promene, koje se imaju izvršiti, budu obavljene uredno, umereno, blago isto tako kao i odlučno, tako da se ukloni i spreči svako nasilje i svaka okrutnost“, „da se spreči svaka zloupotreba sile koja bi mogla da otegne ili diskredituje dolazak slobode.“⁶ Prema tome, strah od narodnih masa vladao je kako među vladajućim krugovima sila Antante i Sjedinjenih Američkih Država tako i među jugoslovenskim političkim faktorima za vreme pripremanja pregovora o zajedničkom istupanju Jugoslovena kao i u toku tih pregovora.

Posle dugotrajnih odbijanja da pristanu na razbijanje Austro-Ugarske i stvaranje posebne jugoslovenske države, zatim posle jednog razdoblja (od proleća 1918) blagonaklonog, ali još uvek kolebljivog stava prema jugoslovenskom ujedinjenju, velike sile su u jesen te godine, najzad, odlučno pristale na formiranje Jugoslavije.⁷ Na sednici Jugoslovenskog odbora u Parizu, 31. oktobra, Trumbić je, na osnovu razgovora s merodavnim faktorima Engleske, Francuske i Amerike, konstatovao da „pitanje našeg oslobođenja i ujedinjenja u smislu Krfiske deklaracije nailazi na simpatije i na ozbiljnu potporu“; štaviše, ministri Pišon i Balfur kategorički su mu izjavili da stoje čvrsto na stanovištu ujedinjenja Jugoslovena u jednu jaku državu. Zašto su oni na tome insistirali, rekli su sami Trumbiću: ne iz simpatija prema Jugoslovenima, već zato da bi jaka ujedinjena

³ Telegram A. Trumbića N. Grškoviću od 24. X, kod H. Hinkovića, Jugoslavija u Americi, Zagreb 1922, 31.

⁴ Isto.

⁵ A-JAZU, A-JO, sv. 34: telegram A. Trumbića, A. Evansa i V. Stida iz Londona 27. X Jugoslovenskom narodnom vijeću.

⁶ ANRH, Spisi Narodnog vijeća SHS, Telefonsko-telegrafske obavijesti.

⁷ Neki merodavni politički faktori SAD i dalje su se u izvesnoj meri kolabali: 9. oktobra 1918. Vilson se još nije bio oprededio da li Austro-Ugarsku treba razoriti ili sačuvati (DASIP, MID, Pol. od 1918. sv. 1, dos. 2, telegram J. Simića Ministarstvu inostranih dela), a 6. novembra pomoćnik ministra inostranih dela SAD otvoreno je rekao srpskom poslaniku da vidi velike teškoće u jugoslovenskom pitanju. (DASIP, Jug. odsek VII/290/665.)

Jugoslavija bila „postulat mira, reda i sigurnosti Evrope“⁸. Osim toga, stvaranje zajedničke jugoslovenske države bilo je sada, i to hitno, potrebno Engleskoj i Francuskoj i radi njihovog regulisanja odnosa prema Italiji u vezi s Londonskim ugovorom iz 1915. Insistiranje i požurivanje merodavnih jugoslovenskih političkih faktora da što pre sprovedu ujedinjenje bilo je sve jače i češće, da bi — kao što će se kasnije videti — za vreme Ženevske konferencije doštiglo vrhunac.

Te tri okolnosti, međusobno povezane i isprepletene: prodiranje Italije u jugoslovenske krajeve, socijalni nemiri i revolucionarna vrenja u jugoslovenskim pokrajinama razorene Austro-Ugarske, insistiranje saveznika da se što pre izvrši jugoslovensko ujedinjenje, — sve je to uticalo na sve učesnike Ženevske konferencije (iako ne na sve u isto vreme i u istoj meri) kako prilikom njihovog odlučivanja za Konferenciju tako i prilikom pregovaranja i rešavanja na njoj.

2

U isto vreme antagonizam i sukob između Jugoslovenskog odbora i srpske vlade jačao je sve više, da bi krajem oktobra došao do vrhunca. Odnosi između ova dva faktora u rešavanju jugoslovenskog nacionalnog pitanja počeli su se vidno kvariti ubrzo posle Krfske konferencije; tokom 1918. godine oni su se stalno i sve više pogoršavali: počev od govora V. Vilsona i D. Lojda Džordža u januaru i nepoverenja i razmimoilaženja prilikom reagovanja na njih, pa preko dubokog nepoverenja i nezadovoljstva povodom Pašićevog pokušaja, krajem januara, da kod saveznika sondira teren za dezantsku Bosne i Hercegovine, preko sukoba koji je trajao od januara do kraja marta oko održavanja ili neodržavanja opšte jugoslovenske manifestacione skupštine za ujedinjenje, sve do otvorenog razdora oko priznanja od strane saveznika naroda Srba, Hrvata i Slovenaca u bivšoj Austro-Ugarskoj kao savezničkog, Jugoslovenskog odbora kao njegovog predstavnika a jugoslovenskih dobrovoljaca kao ratujuće strane.

Iako veoma hladni i zategnuti, odnosi između Odbora i srpske vlade tj. između Trumbića i Pašića nisu u oktobru mesecu bili i prekinuti. Trumbić je 11. oktobra predložio Pašiću da do 25. oktobra sazove u Parizu konferenciju predstavnika onih faktora koji su dočeli Krfsku deklaraciju kao i predstavnika Crnogorskog odbora za narodno ujedinjenje, „da bi se uskorilo, olakšalo i obezbedilo uspešno i pravilno rešavanje našega nacionalnog pitanja kako prilikom i za slučaj pregovora o miru tako i u prvo vreme zajedničkog slo-

⁸ A—JAZU, A—JO, sv. 17. — Razume se da u takvim svojim stavovima i očekivanjima zvanični faktori nisu imali opštu saglasnost; izvesne političke ličnosti Engleske gledale su „sa sumnjom i skepticizmom na unutarnje uređenje i buduću vitalnost ovih novih država [Čehoslovačke i Jugoslavije], koje treba da se rode posle potpunog raspada Dvojne monarhije“, — izveštavao je 6. novembra talijanski ambasador u Londonu svoga ministra povodom govora D. Lojda Džordža u Parlamentu. Lojd Džordžov izveštaj „nisu pozdravili svi s istim oduševljenjem iz bojazni da ne dođe do revolucionarnih nemira sa boljševičkim tendencijama“. (*I documenti diplomatici italiani*, VI serie, vol. I, Roma 1956, 11.)

godnog državnog života".⁹ Pašić je odgovorio s odgovorom na taj i za slučaj pregovora o miru tako i u prvo vreme zajedničkog slo- Trumbićev predlog¹⁰, i tck 25. oktobra pozvao ga je da dođe k njemu u Pariz, gde leži bolestan, jer želi da s njim razgovara.¹¹ Trumbić mu je preko srpskog poslanika u Londonu poručio „da se nada da će moći da krene za nekoliko dana u Pariz“, ali da svakog dana očekuje odgovor na predlog koji mu je uputio 11. oktobra. Posle dva dana, 27. oktobra, Trumbić je uputio Pašiću još jedno, gotovo očajničko pismo, u kome ga je zaklinjao svim što mu je najsvetije, i njemu i celom narodu, da odmah telegrafski saopšti savezničkim vladama da pristaje da se jugoslovenski narod u Austro-Ugarskoj prizna kao saveznički, Jugoslovenski odbor kao predstavnik toga naroda, a jugoslovenski dobrovoljci kao zaraćena strana.¹² Kako mu Pašić ni na ovo pismo nije odgovarao, Trumbić je sa članovima Odbora otpotovao u Pariz, gde je odmah, 30. oktobra posetio Pašića, ali i tom prilikom „sve je ostalo po starom“¹³. Tada je kod Trumbića, sudeći po njegovim sledećim neposrednim i daljim koracima i meraima, došlo do preloma i rešenosti da, bez obzira, pa i nasuprot politici predsednika srpske vlade, Jugoslovenski odbor kreće svojim, samostalnim putem. Sutradan, 31. oktobra, na sednici Jugoslovenskog odbora, održanoj u Parizu, Trumbić je odlučno zatražio od Odbora podršku i odobrenje za samostalan rad odnosno za posebno traženje pomenutih prižnanja (jugoslovenskog naroda u Austro-Ugarskoj kao saveznika, Odbora kao njegovog predstavnika i jugoslovenskih dobrovoljaca kao zaraćene strane) od savezničkih vlasta, bez obzira na stavove Pašića i srpske vlade. Trumbić se, dakle, u Odboru 31. oktobra kategorički izjasnio za prekid daljih razgovora i sporazumevanja s Pašićevom vladom; a M. Srškić, koji je na istoj sednici Odbora predložio da se s takvom odlukom pričeka dok se ne obave razgovori sa izaslanicima iz Zagreba, ostao je usamljen i morao je da otpadne iz Odbora. Takav je bio stav i odnos Jugoslovenskog odbora prema srpskoj vlasti poslednjeg dana oktobra.

Na drugoj strani, Pašić je sredinom oktobra (12—17. oktobra) davao engleskoj štampi izjave u kojima se u stvari branio od prigovora da srpska vlast vodi imperijalističku politiku. Pri tom je tvrdio da Srbija smatra svojom nacionalnom dužnošću da oslobodi svoju braću Hrvate i Slovence, a onda će oni sami, na osnovu prava samoopredeljenja, moći da odluče da li žele da se pridruže Šrbiji ili hoće da stvaraju male države, kao nekad, u dalekoj prošlosti.¹⁴

⁹ A-SFRJ, Hartije J. M. Jovanovića; kod Paulove, 520—522. — Na Trumbićevu odluku da Pašiću uputi ovakav poziv uticao je u određenoj meri i predlog koji su, verovatno na osnovu mišljenja i po sugestijama političkih krugova Francuske, uputili Trumbiću članovi Jugoslovenskog odbora J. Gazari i N. Stojanović iz Pariza 7. oktobra; oni su molili i predlagali Trumbiću „da se odmah pozove u Parizu ili drugom kojem gradu francuskom konferencijom svih uglednih predstavnika Srbije i ostalih jugoslovenskih krajeva“. (ASFRJ, hartije JMJ.)

¹⁰ On se pismom od 16. oktobra izvinio Trumbiću da je pri putu, i da će mu odgovoriti iz Pariza. (A-JAZU, A-JO, sv. 39.)

¹¹ ASFRJ, hartije JMJ.

¹² Paulova, n.d., 529—530.

¹³ Za ovu Trumbićevu posetu Pašiću doznamo iz pisma koje je M. Mićić 31. oktobra iz Pariza uputio J. M. Jovanoviću. (ASFRJ, hartije JMJ.)

¹⁴ Paulova, n.d., 512—516.

Treću mogućnost: da ti narodi slobodno i ravnopravno sa Srbijom stvore zajedničku državu Pašić nije uopšte pominjao. Jednom reči, on je i dalje i u oktobru uporno stajao na svojim ranijim pozicijama, naime: da Srbija oslobađa svoje sunarodnike i da savezničke vlade treba da joj to pravo izričito priznaju.

U takvom stanju odnosa između dva dotada glavna faktora jugoslovenske nacionalne politike pojavljuje se krajem oktobra nov, značajan faktor, koji sobom donosi mogućnosti novog, drukčijeg rasporeda snaga i novih, drukčijih puteva za rešavanje spora. To je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu, koje 29. oktobra, s otcepljenjem jugoslovenskih pokrajina od Austro-Ugarske i stvaranjem nove Države SHS, postaje vrhovni organ vlasti u toj državi. Još pre no što se proglašilo vladom, Narodno vijeće je 17. oktobra uputilo svoga predsednika A. Korošca i dva svoja člana „u savezničko inozemstvo“ da „izvide međunarodno stanje i uspostave vezu s Jugoslovenskim odborom“¹⁵; ovi predstavnici stigli su u Švajcarsku 29. oktobra.

Narodno vijeće ima, objektivno, određeni politički i državno-pravni značaj i autoritet; ono predstavlja nacionalnu vladu nastalu u procesu ostvarivanja prava naroda na nacionalnu slobodu i samopredeljenje, — principa koji naročito Wilson ističe, a koji priznaju i svi saveznici kao princip međunarodnog javnog prava civilizovanih naroda i kao svoj ratni cilj. Zbog toga se i jedna i druga strana u sporu (Jugoslovenski odbor i srpska vlast) okreću odmah Narodnom vijeću, očekujući od njegovog predsednika pre svega podršku za svoje stavove odnosno za rešavanje jugoslovenskog nacionalnog pitanja prema svojim koncepcijama ili bar najpribližnije njima.

Otuda, čim je doznao za Koroščev dolazak u Ženevu, Trumbić mu (31. oktobra) upućuje pismo u kome izlaže svoj sukob s Pašićem i njegovom vladom, bacajući svu krivicu na Pašićevu politiku zbog tendencija koje mogu „da ne samo ometu unutrašnju harmoniju nego i da oteščaju samo dostignuće narodnog ujedinjenja“, na Pašićevu politiku koja se „susreta sa službenom politikom Italije, koja je neprijateljski raspoložena prema našem narodu još uvijek“ itd. Istovremeno, Trumbić pokušava da iskoristi autoritet Narodnog vijeća da preko njega postigne priznanje koje je dотle od savezničkih vlada bez uspeha tražio; posebno, on traži od Korošca da on (Korošec) u ime naroda Srba, Hrvata i Slovenaca saopšti saveznicima da je „Jugoslovenski odbor predstavnik i mandatar toga naroda kod savezničkih vlada i kod vlade američke“¹⁶. Trumbić je išao u tom pogledu i dalje, pa je istovremeno poslao Korošcu predlog teleograma za savezničke vlade, u kome bi se u ime Narodnog vijeća reklo „da cijeli jugoslovenski narod ima neograničeno povjerenje u Jugoslovenski odbor u Londonu [...] pod predsjedništvom

¹⁵ Zapisnik sa sednice Narodnog vijeća od 17. oktobra 1918. ne nalazi se među spisima Narodnog vijeća SHS u Državnom arhivu NR Hrvatske. A. Smith Pavelić (Dr Ante Trumbić, Minhen 1959, 148) taj, kao i nekoliko drugih zapisnika N. V., koristi „iz arhiva dr Ante Pavelića“. Iz saopštenja Narodnog vijeća sa sednice Središnjeg odbora od 17. i 18. oktobra (Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, br. 224 od 20. X 1918) vidi se da je Središnji odbor N. V., između ostalog, prihvatio predlog „da se dobave propusnice za Švajcarsku članovima središnjeg odbora“.

¹⁶ Kod Paulove, n.d., 550—552.

doktora Ante Trumbića“, da Vijeće „i cijela nacija“ odobravaju potpuno politiku koju je Odbor vodio za vrijeme rata, da oni mole saveznike da priznaju Odbor za predstavnika i mandatara jugoslovenskog naroda iz Austro-Ugarske monarhije itd.¹⁷ — Na drugoj strani, i predsednik srpske vlade Pašić, koji je u pregovorima s Trumbićem kao predsednikom Jugoslovenskog odbora došao na mrtvu tačku, oseća takođe značaj Koroščevog dolaska, očekujući od predsednika Narodnog vijeća veće razumevanje za svoje stavove; s pojавom novog faktora on, osim toga, dobija mogućnost eventualnog eliminisanja Trumbića kao partnera u pregovorima. Nalazeći se u tom trenutku u oštem sukobu i s predstavnicima opozicionog bloka srpske Skupštine, koji su podržavali stavove Jugoslovenskog odbora, oko pitanja sastava koalicionog kabineta, Pašić piše 1. novembra prestolonasledniku Aleksandru, između ostalog: „Ali da se ne bi prekršila pitanja koja su tako važna i sudbonosna, pretrpimo se još neko kratko vreme dok ne saznamo šta misle naša braća Srbi, Hrvati i Slovenci, koji su izabrali odbor izvršni [Narodno vijeće SHS], koji ima pravo da radi za ideju našeg troimenog naroda. Slašujmo ih, a sada se neki od njih nalaze u Švajcarskoj. Čujmo njih, pa se onda rešimo u tom važnom pitanju [...]. Radi toga čim se priđinem iz kreveta moraću ići da se razgovaram sa Korošcem i njegovim drugovima, koji su sad u Švajcarskoj. Sa mnom bi išli Drašković i Trifković da čuju šta govori D-r Korošec po tom pitanju.“¹⁸

Međutim, treba primetiti da tih dana, 31. oktobra, 1. i 2. novembra, nijedan od dotadašnjih političkih faktora u sporu, dakle ni predsednik Jugoslovenskog odbora ni predsednik srpske vlade, ne govore uopšte o međusobnom, zajedničkom dogovaranju ili sporazumevanju, a ima se utisak da na to više i ne pomišljaju. Pretvaranjem Narodnog vijeća u Zagrebu u nacionalnu vladu i dolaskom njenog predsednika, kao da su još više porasle posebne nade i zahtevi i kod jedne i kod druge strane, a naročito kod Jugoslovenskog odbora. Nekoliko dana pre toga, Odbor je posle pregovora sa predstavnicima srpske opozicije, već bio pristao na koalicionu vladu, u kojoj bi Jugoslovenski odbor imao tri člana kao ministre bez portfelja „kao na koncesiju“, ali „posle događaja u Austriji koji su, — kako kaže A. Mandić, — bili za nas [Jugoslovenski odbor] sjajni i koji su nas mogli baciti daleko naprijed“, ta je stvar zaustavljena.¹⁹ Isto tako, ni Korošec nije tada imao na umu zajednički dogovor, konferenciju s Pašićem i Trumbićem u isto vreme, ne toliko iz formalnih razloga (zato što od Vijeća nije bio ovlašćen da učestvuje u rešavanju nego samo da se informiše), koliko, verovatnije, stoga što je već iz Trumbićevog pisma od 31. oktobra razumeo da u postojećim odnosima sazivanje zajedničke konferencije ne bi imalo nikakvog izgleda na uspeh. Zato je Korošec pozvao Trumbića i Pašića na posebne razgovore. U svom pismu Trumbiću od 1. novembra Korošec je prešao čutke preko Trumbićevih zahteva da se Jugoslovenski odbor prizna kao predstavnik oslobođenih Srba, Hrvata i

¹⁷ Kod Paulove, 552–553.

¹⁸ Топћевић, n.d., 206.

¹⁹ ASFRJ, hartije JMJ, pismo A. Mandića iz Pariza 3. novembra 1918. — J. M. Jovanoviću.

Slovenaca.²⁰ Umesto toga, Korošec je, u svojstvu predsednika vlade, pozvao Trumbića u Ženevu na usmeno referisanje: „izgleda, da je potrebno, da radi pobližih informacija i zajedničkog zaključivanja što prije dođete u Ženetu na usmeno saopćavanje“, i pri tom mu je napomenuo da će on (Korošec), „prema nalogu Narodnog vijeća govoriti također sa g. Pašićem“²¹. Trumbić nije mogao da se odmah odazove Koroščevom pozivu, jer se baš tada u Versalju rešavalo sudbonosno pitanje primirja s Austro-Ugarskom, zbog čega mu je Korošec dva dana kasnije poslao i formalno punomoćiće da zastupa Narodno vijeće kod savezničkih vlada i u većanjima o uslovima primirja (za ovo poslednje bilo je, međutim, prekasno). Istovremeno kad i Trumbića, Korošec je pozvao u Ženevu i Pašića²², ali ni on se nije odmah odazvao pozivu²³ (verovatno zbog bolesti).

U međuvremenu, 3. novembra, stvorena je, po svemu izgleda, nova situacija usled nove, određene intervencije od strane Engleske i Francuske (čiji su predstavnici u to vreme zasedali u Versalju), sa ciljem da se Jugosloveni što pre sporazumeju, pa im je čak data i određena platforma za sporazum. U već pomenutom pismu od 3. novembra član Odbora Ante Mandić izvestio je iz Pariza svog prijatelja J. M. Jovanovića, srpskog poslanika u Londonu: „Jedini praktički uspjeh, koga smo do sada od tih događaja [sloma Austro-Ugarske, stvaranja nacionalne vlade u Zagrebu itd.] imali jeste taj, da je *danas* [podvukao — D. J.] ponuđeno stvorenje one ideje, koju je u Londonu istaknuo nedavno gosp. V-s [Venizelos] t.j. priznanje Komiteta i našeg naroda, stvaranje Koalicionog kabinet u Srbiji i stvorenje War-Cabineta od 5 članova (Ministar inostr. poslova kao predsjednik, + 2 srpska ministra + 2 člana Jug. odbora). [...]. Za-

²⁰ „Bili smo mišljenja, — kaže za sebe Korošec 1924. u svom predavanju o postanku Jugoslavije, — da tako veliko ovlašćenje ne možemo dati“, tobož iz bojazni „da će, prije nego se to riješi, doći na dnevni red primirje“ (*Istoriski pregled*, 1/1959, 72). Umesto toga, Korošec je ovlastio Trumbića samo da podrobnom argumentacijom podupire nacrt predloga za primirje koji je on (Korošec) sastavio.

²¹ Kod Paulove, n.d., 554. — Istog dana i M. Čingrija uputio je Trumbiću jedno prijateljsko pismo u kome ga takođe poziva: „Pošto ti imaš da amo stigneš, a tako i Pašić, i pošto mi imamo nalog od vijeća da s vama u doticaj dođemo, držimo da ne smijemo ništa preduzeti, što bar prije s vama ne govorimo“ (A-JAZU, A-JO, sv. 11). — U stvari, nikakav nalog za formalne pregovore od strane Narodnog vijeća, kao što je već pomenuto, nije postojao. U svom *Dnevniku* Čingrija priznaje: „Nikakav nalog ili uputa sa strane Narodnog Vijeća u Zagrebu, nije u to vreme ulazila, a nije mogla ni da ulazi, jer tada još ni konstituirano nije bilo. Ja sam krenuo za se na privatni sastanak s Pašićem i Trumbićem, a ne na neku konferenciju, koja ima da donosi odluke, a i Korošec je sa mnom išao kao član Jugoslovenskog kluba sa tobožnjim sekretarom ovoga“ (*Dnevnik* M. Čingrije; iz izvoda koji je na osnovu originala kod Okružnog suda u Dubrovniku izradio i ljubazno stavio piscu na raspoloženje B. Stulli; Stulli će ovaj izvor objaviti uskoro u jednom od narednih svezaka *Arhivskog vjesnika*). Slično tome, i Korošec u svom predavanju iz 1924. kaže: „Nato smo otputovali u Švicarsku u namjeri, da stupimo u vezu s drugim državicima za buduću akciju. Zato je i razumljivo pitanje, da li smo imali mandat za ono što smo u inozemstvu zaključili. Stvarno ga nismo imali.“ (*Istoriski pregled*, 1/1959, 71.)

²² Korošec poziva jugoslovenske političke faktore u Ženevu zato što on sâm ne može doći u Pariz, jer je u Beču, zajedno sa svojim drugovima, dobio vizu samo za neutralnu Švajcarsku.

²³ „Pašić, — veli Korošec, — nije odgovarao. Nismo znali, da li dolazi ili ne“ (Predavanje); pričalo se, — tvrdi Čingrija, — da ni Pašić kao ni Trumbić neće moći doći, „jer zabavljeni talijanskim primirjem“ (*Dnevnik* M. Čingrije).

daća War-Cabineta bilo bi vodstvo inostranih poslova i neke druge stvari, koje u to ulaze.²⁴ Treba pomenuti i to da — prema pisnju J. M. Jovanovića iz Londona od 31. oktobra — Trumbić nije mogao odmah, 1. novembra, krenuti iz Pariza za Ženevu, jer su tog dana (1 novembra) došli u Pariz Stid i Siton Vatson.²⁵ U gorecitiranom pismu Mandić ne kaže izričito ko je Odboru ponudio stvaranje ratnog ministarstva, ali je E. Beneš, koji je nekako baš u to vreme, možda i istog dana, u Ženevi razgovarao s M. Čingrijom, bio mnogo otvoreniji i jasniji. On (Beneš) rekao je Čingriji: „Lloyd George i Balfour žele da svi Jugosloveni naprave jedan front, što bi ojačalo Orlanda prema... [Soninu]. Klemanso isto žudi [...]. Kao taktku Beneš nam preporučuje umereno držanje: isticanje demokratskih načela, a izbjegavanje detalja. Savjetuje nam sastav jednog ministarstva, koje bi se sastojalo od 8 Srbiyanaca i 8 prečana, i imenovanje jednog ratnog kabineteta od 5 lica, u kom bi imao biti i Pašić. Takav kabinet bio bi priznat i zastupao bi nas na pregovorima o miru.“²⁶ Taj svoj stav odgovorni politički faktori Francuske preneli su istog dana i u polusužbeni *Temps*; u broju od 3. novembra on u uvodniku piše „Za saveznike nikad nije bilo prešnije imati pred sobom jednu jedinstvenu vladu, koja bi bila kvalifikovana da govori u ime svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Šta je s obrazovanjem tog potrebnog organa?“, a sutradan, 4. novembra: „...Najzad, prirodno je misliti da će srpska vlada i Narodno veće u Zagrebu moći organizovati neku vrstu zajedničkog direktorijuma, koji bi dejstvovao u ime čitave nacije.“²⁷

Odmah posle ove savezničke intervencije našli su se zajedno — „gonjeni od Francuske i Engleske“, kako kaže Čingrija²⁸ — Pašić i Trumbić; njihov zajednički dogovor, dakle, za čije ostvarenje u datoј situaciji nije bio dovoljan autoritet Narodnog vijeća, postignut je bio pod presijom velikih saveznika. Na sastanku 4. novembra u Parizu Pašić i Trumbić pretresali su savezničke sugestije o koalicionoj vladi i ratnom kabinetu. O tom njihovom sastanku ni kod učesnika Konferencije koji su ostavili svoje uspomene ni u drugoj literaturi nema izričitog pomena. Međutim, da je sastanak održan proizlazi: 1) iz Pašićevih reči na Ženevskoj konferenciji, koje je Trumbić, nejasno ali za stvar o kojoj je reč dovoljno, zabeležio ovako: „Većali smo u Parizu pa smo došli do ovoga: srp. vlada reformira se 12 port.; mi treba da primimo kandidate koji će predstavljati N. vijeće, a vlada kandidate druge i koji će učiniti ratni ka-

²⁴ Vid. nap. 19.

²⁵ ASFRJ, Hartije JMJ, pismo M. Mićića iz Pariza, 3. novembra J. M. Jovanoviću.

²⁶ Dnevnik M. Čingrije. Slično kod B. Кризмана, Женевска конференција, 9, prema zabelešci M. Čingrije. — S ovim sugestijama koje su dolažile od velikih saveznika treba uporediti i preporuku koju je posle tri dana S. Vatson (preko konzulja Edvardsa) dostavio za vreme održavanja Ženevske konferencije 6. novembra. D. Lojd Džordž i Balfur ne samo da su preporučivali da Jugosloveni istupe zajednički i stvore jedan front kako bi se ojačale njihove pozicije, već sugeriraju „kao zadnju kombinaciju zajedničkog istupa Jugoslovena“, u osnovi ono isto rešenje koje je Beneš preneo Čingriji. Razlika je samo u tome što, po Vatsonovoj poruci, u ratni kabinet ne bi trebalo da uđe Pašić, „jer mu ne veruju“. (A-JAZU, A-JO, sv. 53; kod Кризмана, n.d. 18.)

²⁷ Citirano prema knjizi: S.H.S [M. Čemerikić], Ženevska konferencija o Jugoslovenskom ujedinjenju, Génève 1918, 13.

²⁸ Dnevnik M. Čingrije.

abinet za ratnu koncentraciju. Imali bi spremit kongres, zajednički bi ih zastupali“²⁹; 2) iz zabeleške koju je potpisao M. Drašković u Parizu, 4. novembra, i u kojoj izričito stoji: „Ako se ne usvoji ta osnova, prilaže se nacrt za mešoviti ratni kabinet o kakvom se na jutrošnjem sastanku vodila reč između *Pred. vlade Kraljevine Srbije i Predsjednika J. Slovenskog odbora...*“³⁰ (Podvukao — D. J.); 3) iz Dnevnika J. M. Jovanovića koji je pod 4. XI (po st.) zabeležio kazivanje dr M. Mićića: „U Parizu su opozicija i Pašić i Dr Trumbić došli do sporazuma nekoga u smislu Venizelosova predloga, ali kad je trebalo potpisati Pašić je odbio, izbegavši da ga potpiše“³¹.

Iz toga proizlazi da je sazivanje konferencije na kojoj su se imali naći predstavnici srpske vlade i Jugoslovenskog odbora došlo na inicijativu velikih saveznika, Engleske i Francuske, koji su isto tako dali, kao svoju sugestiju, i osnovicu od koje se u pregovorima u Ženevi imalo poći.

3.

S kakvim političkim pozicijama su se predstavnici Jugoslovenskog odbora i srpske vlade našli na Ženevskoj konferenciji i u kakvom međusobnom odnosu snaga?

U prvi mah reklo bi se da je predsednik Jugoslovenskog odbora imao najbolje pozicije i da mu je politička premoć na Konferenciji unapred bila obezbeđena. Jer uz njega — tako je bar izgledalo — i na njegovoj strani nalazili su se veliki saveznici: Engleska i Francuska (naročito Engleska), a zatim i preostala dva faktora u ženevskim razgovorima — Narodno vijeće SHS i opozicioni blok srpske Narodne skupštine.

Saveznici su doista u poslednjem značajnom sporu između Jugoslovenskog odbora i srpske vlade oko priznanja bili na Trumbićevoj strani i načelno prihvatali njegov stav. Štaviše — prema jednoj Trumbićevoj zabelešci od 29. oktobra — engleski predstavnici Balfur i E. Diamond hteli su tada da Jugoslove razorene Austro-Ugarske proglose savezničkim narodom, ali je to odloženo na traženje francuskog ministra Pišona da se Engleska i Francuska najpre o tome zajednički sporazumeju.³² Na sednici Jugoslovenskog odbora u Parizu, 31. oktobra, a takođe u pismu Korošcu od istog dana, Trumkić je saopštio da predstavnici Francuske i Engleske usvajaju gledište Odbora i da izražavaju spremnost da iz toga izvedu određene konsekvene u pogledu priznanja.³³ Međutim, ne samo zbog nedovoljno

²⁹ A-JAZU, A-JO, sv. 12; kod Кризмана, н.д., 16.

³⁰ Kod Кризмана, н.д., 14.

³¹ ASFRJ, Dnevnik J. M. Jovanovića, III, pod 4. XI 1918.

³² A-JAZU, A-JO, sv. 9, Trumbićeva zabeleška (na italijanskom) od 29. oktobra 1918. — Još jednom je, i to čak posle Ženevske konferencije, Engleska bila spremna da prizna jugoslovensku vladu, pa je lord Derby predao o tome notu francuskom ministru Pišonu, ali je i ovog puta Francuska odložila priznavanje — dok se ne izvrše odredbe primirja. (*I documenti diplomatici italiani*, VI serie, vol. I, 71.)

³³ A-JAZU, A-JO, sv. 17 — zapisnik sa sednice J.O.; isto, sv. 11/16 — kopija Trumbićevog pisma Korošcu. — Za to raspoloženje engleskih političkih faktora u korist Odbora znao je i Pašić: „po mome shvatanju, — pisao je Pašić 11. oktobra Protiću, — i oceni situacije, koju su stvorili Stid i Siton Watson u odelenju slavenskom i kod pojedinih ministara, a naročito kod

usaglašenih stavova Engleske i Francuske u tom pitanju i protivljenja Italije, već, u najvećoj meri, i zbog negativnog stava zvanične Srbije, veliki saveznici su se uzdržali da daju traženo priznanje Odboru. Trumbić, međutim, zbog određenih obećanja i moralne podrške koju je od izvesnih saveznika dobio³⁴, nerealno je ocenjivao mogućnost stvarnog angažovanja i podrške saveznika u sukobu s Pašićem, gubeci iz vida da su saveznici čak i u ovakovom pitanju bili u stvari ipak bliži srpskoj vlasti i Pašiću nego Jugoslovenskom odboru i njemu.

Isto tako ni predstavnici Narodnog vijeća SHS na razgovorima u Ženevi (Korošec, Čingrija i Žerjav) nisu predstavljali sigurne, Trumbiću dokraja odane saveznike. Na njihovu punu podršku u svim značajnjim stavovima, Trumbić nije smeо računati, uglavnom iz dva razloga: prvo, zbog još neregulisanih odnosa između Odbora i Vijeća i, drugo, zbog mogućnosti da se među njima jave različite koncepcije u nekim od osnovnih pitanja. Između Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća SHS u vremenu od 29. oktobra do Ženevske konferencije odnosi nisu još bili dovoljno jasni, prečišćeni, što je moglo postati jedan od izvora njihove slabosti. S državno-pravnog gledišta, stvar je bila jasna: od 29. oktobra Narodno vijeće je vlada, ne doduše još priznata, ali faktička, dok je Jugoslovenski odbor ostao neslužbena organizacija političkih emigranata s određenim nacionalnim ciljevima. U praksi, međutim, pitanje njihovih međusobnih odnosa bilo je složenije i delikatnije. Već smo prikazali neslaganja među njima u zahtevu postavljenom savezničkim vladama, a naime: koga saveznici treba da priznaju za predstavnika Jugoslovena iz razorene Austro-Ugarske — Jugoslovenski odbor ili Narodno vijeće. Antagonizam između predsednika Vijeća i predsednika Odbora oko prevlasti postojao je nesumnjivo i može se zapaziti u nizu njihovih postupaka u to vreme. Predsednik Narodnog vijeća Korošec bio je potpuno svestan da je on, kao predsednik nove vlade, jedini ovlašćen da vodi pregovore sa srpskom vladom; zato prilikom prvog susreta s Pašićem u Ženevi on pita predsednika srpske vlade da li odobrava da na Konferenciji uzme učešća i Trumbić s drugovima, jer je sada, — veli Korošec, — „jedini predstavnik, Srba, Hrvata i Slovenaca u Austro-Ugarskoj monarhiji Narodno vijeće u Zagrebu“, u čije ime on (Korošec) govori.³⁵ Ali, iako svestan svog pravno i politički superiornog položaja, Korošec, iz tak-

Balfura, mi smo stavljeni u teški položaj, i predстоji nam pustiti da priznaju Jugoslovenski komitet kao politički faktor, koji predstavlja i govori u ime Jugoslavije, Srbija, Hrvata i Slovenaca, i koji bi u tom slučaju imao svoga predstavnika na konferenciji, koja će rešavati o miru, ili primiti jednog iz Jugoslovenskog odbora u novi koalicioni kabinet, koji bi se imao sastaviti što pre“. (DASIP, MID, Pol. od. 1918, kut. XV).

³⁴ Interesantno je zabeležiti kako je Pašić objašnjavao moralno angažovanje engleskih predstavnika na strani Odbora: „Meni se čini da engleski Ministar spoljnih poslova podržavajući gledište Jugoslovenskog komiteta želi na taj način da presira Italiju da pristane na stvaranje Jugoslavije od Srbo-Hrvata i Slovenaca, ili ako tim putem ne bi mogao prinuditi Italiju da primi jedinstvo Srbo-Hrvata i Slovenaca, onda u tom slučaju da Engleska po kaže dobru volju, a što nije uspela, zato su odgovorni Srbija i Jugoslovenski komitet i Italija koja nije htela da odustane od ugovora Londonskog. A međutim Engleska ne želi da ona odustaje sama od ugovora, i da time gazi svoje obaveze prema Italiji“. (Isti izvor.)

³⁵ Ј. М а р к о в ић, Женевски закључци, Самоуправа, 26—28. IV 1924.

tičko-političkih razloga, katkada zauzima i stav odnosno funkciju posrednika između Trumbića odnosno Jugoslovenskog odbora, s jednac, i Pašića odnosno srpske vlade, s druge strane, ili se stavlja u položaj ravnopravnog partnera s Trumbićem, pa čak i mlađeg od njega. On to čini zato što mu je Trumbić potreban kao čovek koji je u toku rata stekao određene međunarodne diplomatske veze, koji ima stečene određene pozicije i u odnosu na srpsku vladu i Pašića, a određene veze i sa srpskom opozicijom. Trumbić, pak, i njegov Odbor, koji je dotada vršio funkcije predstavnika Jugoslovena iz Austro-Ugarske, a koji je to sada prestao biti, svakako nezadovoljni tom promenom ali svesni težine i složenosti situacije u nacionalnom pogledu kao i nužnosti svog jedinstva u takvoj situaciji, nastojali su da se postave bar u položaj politički ravnopravnog saveznika s Korošcem i Narodnim vijećem. — S druge strane, Korošec i njegovi drugovi nisu Trumbiću predstavljali siguran oslonac ni zbog određenih stavova, koncepcija i predloga za rešenja s kojima su došli u Švajcarsku. Ta njihova shvatanja bitno su se razlikovala od shvatanja Jugoslovenskog odbora, jer su polazila od poverenja u srpsku vladu i Pašića. Na svom putu za Ženevu Korošec je (29. oktobra) srpskom poslaniku u Bernu izjavio da je Krfska deklaracija baza i da on (Korošec) „stoji na gledištu jednostavne države, protiv federacije, koja nosi u sebi velike slabosti i klicu za docnije nesuglasnosti“, „da se u monarhiji stvari lakše i brže konsoliduju“ i sl.³⁶, a sutradan u Ženevi u razgovoru s L. Markovićem Korošec i Žerjav „izjavili su da se ne slažu ni sa držanjem Trumbića ako on misli da naš narod u monarhiji bude jedno a Srbija drugo, ni sa izjavom Pašića u Londonu koja kao da polazi takođe od podvojenosti“³⁷. U stvari, oni su po svojim pogledima na unutrašnje uređenje buduće jugoslovenske državne zajednice bili znatno bliži Pašiću nego Trumbiću. „Odnosno kooperacije i kolaboracije predstavnika celog našeg naroda, — zabeležio je L. Marković, — jugoslovenski delegati [Korošec, Žerjav] izjavili su da oni stoje na gledištu jedinstva na cije i jedinstva vodstva nacionalne politike prema inostranstvu. Misle, da bi trebalo ostvariti jedan odbor ili komisiju sastavljenu od delegata Narodnog veća u Zagrebu, Jugoslovenskog odbora i Kraljevine Srbije, eventualno i Crne Gore, ako bi ova pristala. Taj odbor ne bi značio ni ukidanje vlade Srbije, koja bi nastavila svoje funkcije ni jugoslovenskog odbora, koji bi ostao i dalje za propagandu.“³⁸ Prema tome, Korošec uopšte nije pominjao zadržavanje Narodnog vijeća kao vlade, nego bi, po njemu, članovi Narodnog vijeća trebalo da uđu u zajedničku komisiju (odbor), ali bi ostala samo jedna, srpska vlada, dok bi Jugoslovenski odbor i dalje ostao kao organ za propagandu. U kontaktu s Trumbićem u Ženevi Korošec je, izgleda, znatno izmenio te svoje stavove³⁹ (ukoliko su uopšte oni iskreno bili izloženi pomenutim srpskim političarima!), ali i

³⁶ DASIP, MID, Pol. od. II/2, telegram M. Jovanovića — S. Protiću.

³⁷ Марковић, Женевски закључци, Самоуправа, 26—28. IV 1924.

³⁸ Isto.

³⁹ To je konstatovao i Pašić u pismu Protiću od 15/2. novembra: „Na žalost iznenadio sam se da je Korošec u mnogom izmenio svoje mišljenje koje je u početku u Bernu izjavljivao. Iako se nije potpuno slagao sa Trumbićem, ipak nije otvoreno ustao protiv njega; u koliko je više opkoljavan sa pristalicama Trumbićevim, utoliko je više popuštao, da nije bilo drugog izlaska do onog u Ženevi.“ (DASIP, MID, Pol. od., XIII/6, 290/482.)

onda prilikom prvog susreta između Korošca i Trumbića oni su se odmah — bar kako je tvrdio Korošec 1924 — žestoko zavadili, jer Korošec nije htio verovati u sve ono što mu je Trumbić ispričao o Pašiću.⁴⁰ Sve to ukazuje na tendenciju predstavnika Narodnog vijeća da zadrže određenu samostalnost i da stvaraju i zadržavaju svoje stavove nezavisno od Trumbića i Jugoslovenskog odbora (ali, razume se, isto tako i u odnosu na Pašića i srpsku vladu).

Najzad, treći faktor na Konferenciji u Ženevi — srbijanska skupštinska opozicija, u koju su Trumbić i članovi Odbora imali veliko poverenje i s kojom su paktirali, bila im je u stvari najmanje pouzdan saveznik. „Sva opozicija srpske skupštine, — tvrdio je Trumbić Korošcu 31. oktobra, — koja ima znatnu većinu, a tako isto javno mišljenje naroda u Srbiji, složno je s nama i neće da Srbija zaigra u našem narodu prusku ulogu, nego teže za tim da Srbija, kao i ostale naše zemlje bude sastavni dio cjeline, na bazi narodne slobode i jednakopravnosti.“⁴¹ Istog dana na sednici Jugoslovenskog odbora u Parizu član Odbora Banjanin je isto tako tvrdio da s Odborom stoji i srpska opozicija, koja predstavlja veći deo naroda u Srbiji. „Stoga ne možemo mi, — rekao je tom prilikom Banjanin, — kad je čitav narod s nama, sada krzmati i čekati još godinu dana, dok jedan pojedinac [tj. Pašić] shvati, šta mu je dužnost.“⁴² Međutim, ti isti predstavnici udružene srpske opozicije samo pola godine pre toga (7. maja) u jednoj predstavci — za koju Trumbić i njegovi drugovi ili nisu znali ili su je zaboravili — pisali su nasledniku prestola ne o sporazumnom i ravnopravnom ujedinjenju, već o „našoj [tj. Srbia iz Srbije] sposobnosti za veliki zadatak slobodoumne i moderne uprave nad jednom nekoliko puta većom narodnom kraljevinom našom, srpsko-hrvatsko-slovenačkom“⁴³. Zatim, ti isti predstavnici opozicionog bloka Srbije u isto vreme kad su sarađivali s Jugoslovenskim odborom u borbi protiv Pašićeve politike pregovarali su u Parizu s Pašićem o formiranju koncentracione vlade i o svom ulasku u nju, — što su, uostalom, i učinili neposredno posle Ženevske konferencije. To sve pokazuje da Trumbić nije shvatio da Pašićeva koncepcija o ujedinjenju nije bila niti je mogla biti samo Pašićeva, već da je to u stvari bila koncepcija velikosrpske buržoazije, gotovo bez obzira na njenu stranačku podeljenost.

Koliko god je bez stvarnog osnova precenjivao značaj srbijanske opozicije i hvalio njenu vrednost kao saveznika, toliko je isto Trumbić uoči ženevskih razgovora potcenjivao Pašića i njegovu vrednost kao političkog protivnika. U već pomenutom pismu Korošcu od 31. oktobra on je za Pašićevu vladu napisao da „nije izražaj ni političkih krugova ni naroda u Srbiji. To je jedna mizerna oligarhija koja je usurpirala vlast, koristeći se abnormalnim prilikama u kojima se narod u Srbiji nalazi“⁴⁴. U priličnoj meri zaslepljen mržnjom na Pašića⁴⁵ (nastalom najpre i jedino iz načelno političkin

⁴⁰ *Istoriski pregled*, 1/1959, 72.

⁴¹ Kod Paulove, n.d., 552.

⁴² Kod Krizmana, n.d., 11–12.

⁴³ Kod N. Stojanovića, *Jugoslovenski odbor*, Zagreb 1927, 39–40.

⁴⁴ A-JAZU, A-JO, sv. 11/16, kod Paulove, n.d., 552.

⁴⁵ Čingrija u svom *Dnevniku* priča o svom prvom susretu s Trumbićem u Ženevi 5. novembra uoči otvaranja Konferencije: „Opazih kod njega [Trumbića] neku žurbu da izade [iz hotela] i u toj [žurbi] mi reče: „Melko, nemam vremena da ti izlažem situaciju, samo jedno da ti kažem: treba rušiti Pašića“

razloga, ali koja se u ovo vreme pretvarala čak i u ličnu), Trumbić je, dakle, verujući da je Pašić sam i ocenjujući njegovu vladu kao „mizernu oligarhiju“, očigledno gubio sposobnost realnog sagledavanja i ocenjivanja odnosa političkih snaga. Uzalud mu je za vreme Ženevske konferencije M. Trifković, preko M. Čingrije, skretnao pažnju da bude oprezan, jer da je — po njegovom mišljenju — „svaka kombinacija u kojoj ne bude Pašić osuđena da propadne“, Trumbić je ostao uporan u svom stavu da „treba rušiti Pašića“⁴⁶.

Svemu tome treba dodati Trumbićevu političku usamljenost, koja je postala naročito vidljiva u tom burnom vremenu revolucionarnih promena, rušenja starih i stvaranja novih poredaka i država. U suštini antidemokrat, bez veza sa narodnim masama, Trumbić je u emigraciji, u toku rata, pretežno kao kabinetski političar i diplomat, mogao uglavnom s uspehom obavljati zadatke radi kojih je Jugoslovenski odbor bio osnovan. Međutim, u prelomnom vremenu koje je nastalo u jesen 1918., bez blagovremeno stvorenih veza s narodom i njegovim političkim predstavnicima u zemlji, bez nacionalno-političke organizacije (kakvu su, na primer, imali Česi u svojoj „Mafiji“) — organizacije koja bi mu omogućila da se uspešno odupre i Pašićevim i italijanskim aspiracijama, — on je u vezi sa Ženevskom konferencijom svojim odlučnim i gotovo agresivnim stavovima pokušavao, izgleda, da nadoknadi (ili prikrije) svoju stvarnu slabost i izolovanost.

Na drugoj strani, Pašić, iako je izgledalo da je sasvim sâm, nije to u stvari bio. On je, pre svega, stajao na čelu vlade jedne zemlje koja je iz rata izlazila kao pobednička, koja je uživala podršku velikih sila Antante, iako formalno nije bila priznata od Antante kao saveznička, koja je imala svoju vojsku, iako ne veliku i ne jaku u to vreme, koja je imala svoju organizovanu upravu, iako u znatnoj meri korumpiranu. Pašić je, dalje, imao za sobom jednu političku stranku koja je, i pored svih svojih ozbiljnih unutrašnjih slabosti i neslaganja, predstavljala još uvek jednu od najmasovnijih političkih stranaka u Srbiji (i s pristalicama među Srbima i izvan granica Srbije), stranku koja je okupljala najveći deo najjače srbijanske buržoazije i birokratije. On je, zatim, u to vreme uživao poverenje regenta (koga je u isto vreme plašio baukom republikanizma, koji se navodno sve više širi). A u Srbiji, naročito među srbijanskom buržoazijom, uživati poverenje i podršku monarhije značilo je — iz mnogih posebnih društveno-ekonomskih i političkih razloga u uslovima srbjanskog društva — imati realno znatnu političku snagu.

i hita da izade. — Ne vjerujući svojim ušima, pogledah ga, a s usta mi se samo otkine: „Ante, zar si lud!“ On ne čeka što će dalje reći, ne mari da čuje razloge mog krupnog odgovora, već izlazi iz sobe čudno me pogledavši. [...] U tom času, on, iako se četiri godine vidjeli nijesmo, bez jedne riječi obrazloženja, meće mi u zadatak, da pri prvom sastanku s predstavnicima Srbije, rušim slijepo čovjeka, koji je glavni predstavnik mučenice Srbije [...]“ — Da je Trumbić smatrao da treba Pašića svakako eliminisati i da je radio na tome, dozajemo i iz Poenkareovih memoara; pod 6. novembrom Poenkare je zapisaо reči ministra inostranih poslova Pišona o tome da Jugosloveni nisu još savsim složni među sobom. „Oni će se na kraju sporazumeti, eliminirajući Pašića i priznajući za kralja srpskog kneza Aleksandra.“ (R. Poincaré *Au service de la France, X Victoire et armistice 1918*, Paris 1933, 407; cit. i Крунзман, n. d., 19, nap. 42.).

⁴⁶ Dnevnik M. Čingrije.

4.

Tok Ženevske konferencije nemoguće je sasvim verno rekonstruisati, jer na njoj nisu vođene ni stenografske beleške ni opširniji zapisnik (ono što se naziva „zapisnikom“, a što je objavio Šišić u svojim *Dokumentima*, predstavlja u stvari zaključke konferencije). Trumbić je ostavio svoje lične beleške, neku vrstu zapisnika, ali su one odveć sumarne, na više mesta sasvim nejasne, a vođene su samo u toku prva dva dana.⁴⁷ Pašić je iz Ženeve dosta opširno obaveštavao S. Protića počev od 7. novembra,⁴⁸ ali i on tu više sumira zaključke i rezultate nego što izlaže tok većanja. Prikazi Konferencije od strane ostalih učesnika (Korošca, Žerjava, Čingrije, Stojanovića) pisani su uglavnom svi znatno kasnije, sasvim kratko i ne uvek pouzdano.

Zbog toga i predlozi koji su bili podneti Konferenciji ni zaključci o njima nisu dovoljno jasni, jer ili nedostaju ili nisu vidljiva obrazloženja njihovih autora i njihovi motivi.

Pašić je prvi još u svojoj uvodnoj reči prvog dana Konferencije (6. novembra) pre podne izneo svoj predlog da jugoslovenski narodi postignu jedinstvo odnosno da u svetskoj javnosti istupe zajednički i jedinstveno. Taj svoj predlog Pašić je posle podne istog dana ponovio u konkretnijem i potpunijem obliku. Reč je u stvari bila o onom u osnovi istom predlogu ratnog kabineta (s tom izmenom što se umesto prvobitnih 5 predlagalo 7 članova) koji su saveznici sugerirali i za koji Pašić u svojoj uvodnoj reči kaže da su se s njim složili u Parizu (Pašić i Trumbić, 4. novembra)⁴⁹, a Drašković pak u svojoj zabelešci od 4. novembra tvrdi da se o njemu samo „vodila reč između predsednika Vlade Kraljevine Srbije i predsednika J. Slovenskog Odbora“. Pašić je u stvari pre podne govorio o formiranju *ratnog kabinet* za ratnu koncentraciju,⁵⁰ a posle podne je — prema Trumbićevim beleškama — predložio sastavljanje *Ministarstva narodne koncentracije* od 3 kandidata Narodnog vijeća i 4 kandidata srpske vlade. U svom pismu S. Protiću Pašić pak sâm ovako formuliše svoj predlog: „da se stvori jedan političko-vojnički komitet (podvukao — D. J.), koji će rukovoditi spoljnom politikom i ratom do zaključenja mira. Taj komitet imao bi biti sastavljen od četiri člana sa naše strane i tri člana od strane jugoslovenskog veća u Zagrebu. Od naše strane trebao bi ući sadašnji Ministar Inostranih dela i Ministar Vojni kao neutralni, zatim jedan od strane Ra-

⁴⁷ Izvode iz tih Trumbićevih zabeležaka, koje se nalaze u Arhivu JAZU, A-JO, sv. 12, objavio je Кризман, n.d., 15–21.

⁴⁸ Prvi Pašićev telegram iz Ženeve koji je C. Протић objavio u *Падикалу*, 7–8. I 1923, datiran je sa 27. oktobrom (po starom). Međutim, iz sadržine telegrama proizlazi da je datiranje pogrešno, jer Pašić u njemu izlaže rad Konferencije u toku prva dva dana („juče i danas“). Greška u datiranju uvida se i kad se taj prvi Pašićev telegram uporedi s drugim, koji je takođe datiran sa 27. oktobrom (objavljen kod Protića na istom mestu). Prvi bi, dakle, Pašićev telegram trebalo da bude datiran sa 25. oktobrom po st. (tj. 7. novembra po novom).

⁴⁹ Prema Trumbićevim zabeleškama, Pašić je na Konferenciji rekao: „Većali smo u Parizu pa smo došli do ovoga: (...)“ Reč *došli* podvukao je Trumbić.

⁵⁰ To mesto u Trumbićevim zabeleškama je nedovoljno jasno; ono glasi: „srpska vlada reformira se, 12 port., mi treba da primimo kandidate koji će predstavljati N. vijeće, a vlada kandidate druge i koji će učiniti ratni kabinet za ratnu koncentraciju.“

dikalne stranke i jedan od strane Udružene opozicije. Veće u Zagrebu odredilo bi svoje predstavnike. Tom komitetu bila bi dužnost rukovoditi spoljnom politikom i ratom i svim ostalim što bi spadalo u delokrug spoljne politike, propagande i spreme materijala za kongres mira i itd.”⁵¹.

Drugi predlog dao je M. Drašković prvog dana posle podne; to je u stvari onaj predlog za koji se u Draškovićevoj zabelešci iz Pariza od 4. novembra kaže da se „kao potpuniji, s naše strane [sa strane Jugoslovenskog odbora i srpske opozicije?] ističe...“ Suština Draškovićevog predloga je u ovome: obrazuje se odmah nacionalna koncentraciona vlada od 17 članova, koje imenuje Srpska skupština, s jedne, a Jugoslovenski odbor i Narodno vijeće, s druge strane. Za vođenje spoljne politike i dovršenje rata iz nacionalne vlade izdvaja se uži, ratni kabinet od 5 članova. „Nacionalni Kabinet vodi poslove po resorima, održavajući poredak u stvarima i odnosima kakav se pre zatekao, dok se ne izradi, saglasnošću Kabineta, novo ustrojstvo i poredak i to ne legalizira.“⁵² Na pitanja učesnika Konferencije, Drašković je objasnio da bi formiranjem nacionalne koncentracione vlade prestala (bila apsorbovana) vlada Srbije i Narodnog vijeća (Narodno vijeće ostalo bi samo Parlament); lokalna uprava ostala bi u svim zemljama nepromjenjena. Drašković je isticao ovaj predlog kao najbolje moguće rešenje; njime bi se odmah u međunarodnom životu istupilo kako treba, dok bi svaki prelazni stadijum izazvao pred stranim svetom sumnje, utisak kolebanja.

Razlika između ova dva predloga, Pašićevog i Draškovićevog, sastoji se u tome što Draškovićev predlog znači neposredno stvaranje zajedničke, jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca putem formiranja jedne, zajedničke vlade, dok Pašićev predlog znači u stvari samo delegiranje određenih najvažnijih poslova na jedan zajednički komitet (ili komisiju). Pašić se nije izjašnjavao o svim konsekvcijama svog predloga, a pre svega o tome da li bi formiranjem zajedničkog političko-vojničkog komiteta ostala, pored srpske države, i Država SHS sa Narodnim vijećem kao svojom vladom, i dokle bi to privremeno stanje trajalo: da li do mirovnog kongresa ili do donošenja zajedničkog ustava i t. sl. Draškovićev predlog bio je u tom pogledu mnogo jasniji, „čišći“, pa u određenom smislu i revolucionaran: on stavlja saveznike i ceo svet pred svršen čin. „Naša je stvar, — govorio je Drašković na Konferenciji, — razvalila dve imperije. Tursku protiv koje je Srbija prva ustala i Austriju koju smo i mi i vi rušili. Na njezinim ruševinama hoćemo da stvorimo državu, protiv koje se Italija bori, ali će podleći. Amerika će nas razumeti [...]. Ako takav stav ne uzmemo, uzeće nas svet ležerno. [...] Treba i našem narodu kazati činom da je staro svršeno.“⁵³ — Pašić je u Parizu 4. novembra bio dao Draškoviću reč da će u Ženevi prihvati njegov predlog, ali pošto je Trumbić čutao, Pašić je onda rekao da ne može primiti taj predlog (nacrt).⁵⁴ Trumbić je pak čutao zbog toga zbog toga što je, iz straha od centralističkog uređenja buduće države, smatrao Draškovićev predlog „preurajenim“.⁵⁵

⁵¹ *Radikal*, 7–8. I 1923.

⁵² Kod Krizmanića, n.d., 14.

⁵³ A-JAZU, A-JO, sv. 12 (Trumbićeve beleške sa Ženevske konferencije).

⁵⁴ Pod Paulove, n.d., 561.

⁵⁵ Isto.

Draškovićev predlog, i pored njegovih pomenutih prednosti, bilo je teško usvojiti. Čak i kad se ne bi vodilo računa o stavu saveznika pa i eventualnoj mogućnosti da ne samo Italija već i drugi saveznici ne priznaju novu Jugoslovensku državu (a o tome se ipak moralo voditi računa, naročito s obzirom na predstojeći kongres o miru), ostaje teškoća u tome što bi za formiranje jedinstvene jugoslovenske vlade očigledno bilo nužno prethodno odobrenje Srpske skupštine i Narodnog vijeća. A formiranje zajedničkog jugoslovenskog organa bilo je, međutim, toliko hitno s obzirom na momentanu međuradnu situaciju da se nije smelo nimalo čekati.

Drugog dana Konferencije (7. novembra) Trumbić je dao svoj predlog koji je u stvari imao za osnovicu Pašićev predlog. „Posle duge diskusije, — javljaо je o tome Pašić svome zameniku Protiću, — uzet je prvi [Pašićev] predlog kao osnov a tretiran je u smislu predloga Trumbića, da se ne zove zajednički komitet nego zajedničko Ministarstvo za poslove koji su zajednički, a da ostanu Ministarstva Srbije za poslove koji spadaju u krug Kraljevine Srbije, i da ostanu Ministarstva Jugoslovenskog Veća, za poslove koji spadaju u krug Jugoslovena austro-ugarskih. Na tome smo se složili. U krug nadležnosti toga Ministarstva spadala bi spoljna politika, posle Ministarstvo Vojno, koje bi upravljalo vojskom, koja bi bila sastavljena iz vojske Kraljevine Srbije i vojske jugoslovenskih zemalja i koja bi imala za zadatku održavati mir na granici i u zemlji, proučiti strategijske linije za razgraničenje sa našim budućim susedima. Zatim bilo bi jedno zajedničko Ministarstvo za saobraćaj (pošta, telegraf, telefon, železnice, putevi i t. d.), zajedničko Ministarstvo Finansija; zatim Ministarstvo Marine, zatim Ministarstvo koje bi se brinulo o zarobljenicima, invalidima, interniranim; zatim Ministarstvo koje bi se bavilo pitanjima, koja dolaze na dnevni red posle zaključka mira (konstituanta i izborni zakon za sve zemlje). Broj Ministarstava još nije utvrđen, ali u početku bilo bi oko sedam, a docnije mogli bismo povećati prema potrebi.“⁵⁶

O problemu Crne Gore bilo je dosta govora na Konferenciji. Pašić je, na traženje D. Vasiljevića, izložio istorijat odnosa Srbije i Crne Gore pre i u toku rata. Čingrija i Korošec izrazili su bojazan da ne bude nasilja od strane srpskih dobrovoljačkih trupa koje već ulaze u Crnu Goru. Učesnici Konferencije izjašnjavali su se da žele ujedinjenje sa Crnom Gorom, da su njoj vrata otvorena; čim se narod u Crnoj Gori bude opredelio i poslao svoje delegate, oni će biti primljeni, mesto im je rezervisano.⁵⁷

Drugog dana Konferencije, na predlog Korošca, Pašić je pristao da Srbija prizna Narodno vijeće kao zakonitu vladu Srba, Hrvata i Slovenaca na teritoriji bivše Austro-Ugarske Monarhije, i da sa svoje

⁵⁶ *Radičak*, 7–8. I 1923.

⁵⁷ Konferencija je na kraju zaključila da želi da se narod Crne Gore, kao sastavni deo naroda SHS, ujedini u Državi SHS. Po ovlašćenju Konferencije Korošec, Čingrija i Žerjav razgovarali su 8. novembra sa crnogorskim ministrom Vujovićem, koji im je izjavio da će otprilike kroz 14 dana biti moguće održati u Parizu konferenciju na kojoj bi se pregovaralo o pristupanju Crne Gore u zajedničku državnu organizaciju (kod F. Šišića, *Dokumenti o postanku Kraljevine SHS 1914–1919*, Zagreb 1920, 241). — Posle završene konferencije u Ženevi i pošto se doznao za suspendovanje Ženevskog sporazuma, kralj Nikola je pokušao u dva maha da ostvari kontakt sa Korošcem, ali, — tvrdi Korošec, — „tu smo bili lojalni, vjerovali smo“. (*Istoriski pregled*, 1/1959, 74.)

strane zamoli savezničke i neutralne vlade da i one priznaju Narodno vijeće kao vladu⁵⁸ a dobrovoljce kao ratujuću stranu. To je odmah i sprovedeno. Ono što je predstavljalo najveću teškoću i razlog žestokih sukoba u odnosima između Jugoslovenskog odbora i srpske vlade sad je jednostavno i za tren oka bilo rešeno. Ipak treba primetiti da je Korošec u svojoj rezoluciji, analogno ranijim Trumbićevim zahtevimma, postavio tri zahteva: da Narodno vijeće u Zagrebu bude priznato za regularnu vladu jugoslovenskog naroda koji živi na teritoriji bivše Austro-Ugarske Monarhije, da taj narod bude priznat kao saveznički i da jugoslovenskim dobrovoljcima bude priznat karakter zaraćene strane. Pašić je preporučio vladama Francuske, Engleske, Italije i SAD sva tri Koroščeva zahteva, ali je on sâm u ime srpske vlade, prihvatio samo prvi — priznavanje Narodnog vijeća kao legitimne vlade — dodajući uz to da srpska vlast „prima s osobitim zadovoljstvom k znanju, da Narodno veće smatra kao svoj cilj oslobođenje Srba, Hrvata i Slovenaca u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji od svakog stranog gospodstva kao i ujedinjenje sa njihovom braćom iz Kraljevine Srbije i Crne Gore u jednu jedinu i nezavisnu državu“. Isto tako, treba primetiti da je Pašić 8. novembra izričito priznao u ime srpske vlade samo Narodno vijeće u Zagrebu kao zakonitu vladu Srba, Hrvata i Slovenaca koji žive na teritoriji bivše Austro-Ugarske Monarhije, a da nije priznao i Državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Tom razlikovanju L. Marković pridal je naročiti značaj; po njemu, Pašić je namerno priznao samo Narodno vijeće kao legitimnu vladu zbog toga što nije nikako htio priznati Državu SHS.⁵⁹

⁵⁸ Uoči Ženevske konferencije Pašić je — pozivajući se na svoju raniju notu od 24/11. novembra kojom je tražio da savezničke vlade priznaju „karakter saveznika“ Srbima-Hrvatima i Slovincima pod dominacijom Habzburga — ponovo molio savezničke vlade da priznaju Jugosloveane kao saveznike i da „pridaju važnost tako isto onoj organizaciji koja će biti ovlašćena od strane svih Jugoslovena da ih predstavlja“ (AFNRJ, hartije JMJ). — Tri dana posle te note, dakle, Pašić nije tražio od savezničkih vlasti samo da „pridaju važnost“ Narodnom vijeću SHS, već da ga priznaju kao *legitimnu vladu Jugoslovena sa teritorije bivše Austro-Ugarske*.

⁵⁹ Priznanjem Narodnog veća Pašić, — kaže L. Marković, — „nije nikako otisao dalje niti je mislio to učiniti, da prizna jednovremeno pravno postojanje jedne jugoslovenske države, jedne države sklopljene od zemalja bivše austro-ugarske monarhije, da prizna jednu specijalnu državu, Srba, Hrvata i Slovenaca obrazovanu od zemalja bivše Austro-Ugarske. To g. Pašić nije učinio i nema nijednog akta ondašnje vlade, kojim bi se priznavala jedna takva zasebna država Srba, Hrvata i Slovenaca. Vlada nije mogla to učiniti iz dva razloga. Prvo što predsednik vlade nije imao ovlašćenje da prizna postojanje takve države, pošto bi se time stvorilo nešto što bi moglo smetati dočnjem ujedinjenju. Po shvatjanju radikalne vlade nama nije bio potreban prelazni stadijum: prvo stvoriti jugoslovensku državu iz krajeva bivše monarhije pa da ta država pregovara sa Srbijom; da stvorimo na taj način neki ma i privremeni dualizam [...]. Ali nosilac srpske spoljne politike nije ni trenutka oklevao da prizna autoritet Narodnog veća i da vodi računa o želji toga Narodnog Veća i toga narodnog tela. Mi smo pak nalazili, s druge strane, da je Srbija posle rata došla do toga trenutka, da odmah sproveđe ujedinjenje u smislu jugoslovenske nacionalne politike i da ne treba dopustiti ni privremene ni trenutne kombinacije koje bi od naših narodnih neprijatelja mogle biti iskorisćene za drugo nešto“ (*Jugoslovenska država i Hrvatsko pitanje*, 90). — Međutim, i pored ove Markovićeve argumentacije, mi smatramo da je objektivno, bez obzira na Pašićeve motive i namere, priznanjem Narodnog vijeća od strane srpske vlade samim tim dato i priznanje nove Države SHS, (Vid. za teoretsku stranu ovog pitanja: M. Bartoš, *Međunarodno javno pravo*, I, Beograd 1954., 212.)

Najznačajnije je ipak bilo to što se Pašić na Konferenciji složio s predlogom o formiranju zajedničkog ministarstva, koje bi dejstvovalo uporedo sa srpskom vladom i Narodnim vijećem.

5.

Kako se može objasniti da je Pašić, iako je, kao što smo videli, u to vreme imao stvarno bolje pozicije od Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća, ipak pristao na ovo rešenje, koje je značilo potpuno napuštanje njegovih dotadašnjih stavova o Srbiji kao državi koja sama oslobođa i ujedinjuje sve Srbe, Hrvate i Slovence?

Sâm Pašić objašnjavao je to u telegramima prestolonasledniku i S. Protiću nekolikim razlozima.

1) Pre svega, objašnjavao je on to svojom željom koja se po klapala s interesima i potrebama naroda da po svaku cenu dođe do ujedinjenja. Situacija je, po njegovom mišljenju, bila takva da se radilo o ili — ili: ili ujedinjenje ili razilaženje. „Zajedničko ministarstvo, — pisao je Protić, — koje će predstavljati pred inostranstvom i našim Saveznicima našu opštu stvar, ipak je mnogo bolje nego da smo se razišli ne složivši se.“ U drugom telegramu Protiću (od 13. novembra) Pašić je pisao patetično: „Molim svoje druge, da cene moju tešku unutrašnju borbu, kad sam sticajem događaja stavljen pred alternativu: popustiti na štetu ugleda Srbije i svoje ličnosti ili uzeti na sebe prokletstvo naroda, što je nesloga upropastila jedinstvo našeg troimenog naroda.“⁶⁰

2). Zatim Pašić je svoj pristanak objašnjavao potrebotom da se obezbede zajednički nacionalni interesi u odnosu na sile koje su iz svojih posebnih interesa bile protiv jugoslovenskog ujedinjenja. „U takvoj situaciji smatrao sam, — kaže Pašić, — da je pametnije i umesnije primiti rešenje, koje se ne slaže sa našim osećanjima i pogledima, nego li ne složiti se i razići se na dve suprotne strane i stvoriti *prelom i raskid*, koji bi upotrebili naši nacionalni neprijatelji i sprecili stvaranje jedne države Srba, Hrvata i Slovenaca.“⁶¹ (Podvukao — D. J.) Posebno je Italija, koja je u Jugoslovenima iz razorene Austro-Ugarske gledala svoje neprijatelje, najverovatnije priželjkivala razilaženje između Jugoslovenskog odbora i srpske vlade.

3). Kao treći razlog za pristanak Pašić navodi insistiranje odnosno pritisak velikih saveznika, a naročito predsednika Francuske Republike, u toku same Konferencije. „...Nije se moglo pri starom stanju stvari ostati, jer su najkrupniji narodni interesi zahtevali da se stvori jedno zajedničko telo, [...], te da se izbegnu pošto-poto nemile pojave, da se nismo mogli sporazumeti i složiti ni u ovoj najkrupnijoj stvari i stvoriti jedno zajedničko telo, koje bi predstavljalo celokupan narod Srba, Hrvata i Slovenaca. Za vreme većanja dobili smo telegram od Vesnića, koji javlja da Predsednik Republike Francuske želi da se što pre sporazumemo i javimo našeg zajedničkog predstavnika i zastupnika.“⁶²

⁶⁰ Радикал, 7–8. I 1923; Paulova, n.d., 569–570.

⁶¹ Paulova, n.d., 569.

⁶² Радикал, 7–8. I 1923.

Najzad, Pašić je kao razlog navodio i pritisak i pretnje šefova opozicionih stranaka iz Srbije. Već u telegramu koji je prestolonasledniku uputio 1. novembra Pašić je predviđao i nagovještavao kako će morati da popusti pred zajednicom srbijanskog opozicionog bloka i Jugoslovenskog odbora: „No kako naša udružena opozicija radi zajedno s Jugoslovenskim Odborom i kako će njen ulazak u kabinet zavisiti i od toga hoće li moći naći neki način za sporazum sa Jug. Odborom, to će biti primoran da tako vodim pregovore, kako će si guran biti, da će se teškoće koje nad Srbijom vise otkloniti i od Srbije i od našeg naroda.“⁶³

Drugi pisci, koji su pokušavali da objasne Pašićevu popuštanju na Ženevskoj konferenciji ili da ga opravdaju, pronalazili su i dodavali i neke druge više ili manje ozbiljne razloge: na primer da se na Konferenciji Pašić našao sâm, on jedan prema desetorici drugih ljudi koji su zastupali, uglavnom svi, gledišta protivna njegovom (L. Marković⁶⁴), da je Pašić na Konferenciji bio još slabog zdravlja, jer se tek bio pridigao iz postelje (M. Đorđević⁶⁵), a neki su pisci opet dovodili u sumnju iskrenost Pašićevu prilikom potpisivanja ženevskih zaključaka odnosno sumnjičili ga da je potpisao te zaključke unapred spremjan da ih se ne drži ili da ih poništi. Nemoguće je, razume se, utvrdit kakve su bile Pašićeve prave misli odnosno njegove skrivene namere u toku Konferencije, a posebno pri njenom završetku, ali bi se moglo kao gotovo sigurno tvrditi da je on bio intimno duboko nezadovoljan, do te mere nezadovoljan da bi mu bila dobrodošla svaka prilika koja bi mu se eventualno pružila da se tih zaključaka otrese. N. Stojanović, koji je prisustvovao potpisivanju Ženevskog sporazuma, priča kako je Pašić prilikom potpisivanja zapisnika rekao nešto u smislu ogradijanja ili sumnje, na šta je Trumbić, premapotpisujući zapisnik, ljutito tresnuo perom!⁶⁶

⁶³ Ђорђевић, n.d., 208.

⁶⁴ Југословенска држава и Хрватско питање, 90—91.

⁶⁵ Србија и Југословени, 196. — Ove dve okolnosti (usamljenost i slabo zdravlje u toku Konferencije) pomije uostalom i sam Pašić u jednom govoru koji je održao u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS, 7. juna 1923. („Ja sam zbog slabosti jedva otišao tamo“; „Ja sam tamo bio sam...“) Kod Кризмана, n.d., 21, nap. 51.

⁶⁶ Usmeno saopštenje N. Stojanovića pisacu 19. maja 1961. Slično u neobjavljenom spisu N. Stojanovića u Mladost jednog pokolenja, Arhiv Istarskog instituta u Beogradu. O Pašićevom „vrđanju“, izbegavanju da potpiše zapisnik daje, prema kazivanju M. Mićića, još neke, gotovo komične, detalje i J. M. Jovanović u svom Dnevniku (ASFRJ, Dnevnik, III, pod 4. XI 1918). — Trumbić u opširnom izveštaju Jugoslovenskom Narodnom vijeću u Washingtonu od 19. XI ovako prikazuje tu stvar: „Pre nego je sve to bilo zaključeno, g. Pašić je često spominjao g. Miku Gavrilovića za ministra inostranih dela a kojem bi sigurno svi bili zadovoljni, jer je čovek vredan, čestit i odan narodnoj stvari u širokom smislu. G. Pašić ga je spominjao zato, da nam malo zaprashi oči, kao da on tobože ne misli da bude i u zajedničkom ministarstvu ministar inostranih dela. Pošto je g. Pašić iznenada saopštilo da odlazi iz Ženeve, mi smo prikupili zaključke konferencije na papir tek da se nešto svrši i dobije njegov potpis, jer bi inače sve ostalo na riječi, tj. na ničemu. Tako g. Pašić nije mogao da izbjegne pa je dao potpis, ali je odmah posle toga izjavio sumnju, da Gavrilović neće primiti; a g. Gavrilović bez njega ne može ni da primi, jer se sada nalazi na Krfu kao referent u ministarstvu inostranih dela.“ U istom izveštaju, pošto je prikazao Pašićevu iznenadno odbijanje ženevskih zaključaka, Trumbić dodaje: „Sve je bio samo manevar g. Pašića, koji je išao za tim da omete ono što se je u Ženevi učinilo i da okrene sve na svoj način“. (AJAZU, A-JO, sv. 16/47).

Od svih razloga koji se navode, nama izgleda da su na Pašića i na njegovu odluku da prihvati ženevsko rešenje najviše uticala sledeća dva: pritisak saveznika i pritisak srpske opozicije.

Pored onoga što je već ranije rečeno, ovde treba istaći da su saveznici uporno intervenisali kako kod Trumbića i Jugoslovenskog odbora (uglavnom preko S. Vatsona i V. Stida, a u znatnoj meri i po njihovim sugestijama) tako i kod Pašića i srpskih političkih faktora. „Naši Saveznici, — pisao je Pašić Proticu 13. novembra, — koji su zauzeti svojim unutrašnjim i spoljnim teškoćama i koji nemaju vremena razabrati, na kojoj je strani pravda i istina, savetuju nam: „Složite se, ako želite da Vas pomažemo. Popuštajte jedan drugome, sklopite zajedničku vladu, kao što su sklopile druge države; ne pitamo, na kojoj je strani pravda. Sad stojite pred rešenjem sudbe celog Vašeg naroda, budite složni, a naša pomoć biće na vašoj strani.“⁶⁷ Posebno treba istaći već pomenutu poverljivu poruku predsednika Francuske Republike Poenkarea upućenu preko srpskog poslanika u Parizu Vesniću učesnicima Ženevske konferencije. Tu je poruku objavio M. Đorđević, a postoji i Trumbićev prepis Vesnićevog telegrama u Arhivu Jugoslovenskog odbora; prepis glasi: „Vesnić iz Pariza 24./10. Stari Poenkare kao strogo poverljivo: Predsednik Poenkare rekao mi juče da je neophodno potrebno da što pre Jugosloveni izadu kao jedno jednodušno telo i da to zahtevaju vitalni interesi Jugoslovena.“⁶⁸ Poenkareovu intervenciju potinju gotovo svi učesnici i drugi koji su pisali o Ženevskoj konferenciji i pridaju joj veliki, gotovo odlučujući značaj. Korošec, na primer, u svom predavanju iz 1924. tvrdi: „Drugi je dan stigao iz Pariza telegram, u kojem nam se javlja, da su Francuzi jako nezadovoljni, što im tako dugo ne javljamo, što hoćemo. Pod tim smo pritiskom savjetovanja zaključili, i Pašić je priznao na to što smo predlagali s Trumbićem.“⁶⁹ „Francuska vlada, — piše Žerjav, — nas je opozarjala preko Vesnića neprestano na to, da se moramo sporazumeti za vsako ceno, če hoćemo sodelovati pri izvedbi primirja.“⁷⁰ Na drugom mestu Žerjav piše: „Ženevska konferencija je stala pod-lahko rečem — vsakournim pritiskom vseh nam prijateljskih diplomatov in javnih delavcev Francozov in Angležev, naj se za božjo voljo za vsako ceno ustvari skupni organ avstro-ogrskih Jugoslovanov in Srbije, kjer le tako se bo mogel priznati naš opstoj in uvaževati naše pravice pri pogajanjih. Informacije g. Vesnića iz Pariza, ki so dospele med samo Konferenco, so bile zelo kategorična interpretacija misli francoske vlade“⁷¹ M. Đorđević tvrdi da ništa (pretnje članova Odbora i sl.) „nije moglo dovoljno pokolebiti g. Pašića da nije iz Pariza, iz srpskog poslanstva, stigla jedna šifrovana depeša, u kojoj je bilo kratko

⁶⁷ P a u l o v a , n.d., 569. — O efektu intervencije Poenkarea, vid. u govoru N. Pašića u Narodnoj Skupštini, 7. juna 1923. (*Stenografske beleške Narodne skupštine SHS*, knj. I/1923, 399.)

⁶⁸ A—JAZU, A—JO, sv. 9. — Prema M. T o p ĥ e v i h y , (n.d., 200) Vesnićev telegram je glasio: „Danas sam video predsednika Republike i naše važnije prijatelje. Njegova je iskrena i živa želja, da se celo jugoslovensko pleme javi kao jedna duša, bez ikakve i najmanje podele. Više nego ikad to sad zahtevaju naši životni interesi.“ Vesnić nije htio da dâ Đorđeviću bliža i detaljnija obaveštenja o svom razgovoru s Poenkarem. — Vid. o tome i kod P a u l o v e , n.d., 561—562.

⁶⁹ *Istoriski pregled*, 1/1959, 73.

⁷⁰ *Misel in Delo*, 11/1936, 97.

⁷¹ *Zivljenje in Svet*, 30. XI 1928, 674.

rečeno, da g. Poenkare [...], želi da se g. Pašić sporazume sa izaslanicima Narodnog Veća⁷². A. Mandić piše da je „tek kad se 7. novembra predsjednik Francuske Republike Poincaré lično angažirao i preko Vesnića depeširano Pašiću da je „njegova iskrena želja, da se cijelo jugoslovensko pleme javi kao jedna duša, bez ikakve i najmanje podjele, i da to sada više nego ikad zahtijevaju naši životni interesi“, prestao je Pašić da se odupire složnom pritisku prisutnih...“⁷³

Opozicioni blok je pre Konferencije pretio Pašiću: „Ako bi se stvar odugovlačila, — rekli su Pašiću predstavnici opozicionog bloka Drašković i Trifković (prema Pašićevom pismu prestolonasledniku od 1. novembra/19. oktobra), — ako bi se Jugoslovenski Odbor razišao sa vama, ako on ne bi bio priznat od srpske vlade i ako bi se on izjasnio protiv držanja srpske vlade, protiv njene politike, onda ćemo se pridružiti Jugoslovenskom Odboru, i, čini mi se rekoše, obrazovati odbor, koji će raditi protivu srpske vlade, a za Jugoslovenski Odbor [...]. Na meni je, — piše dalje Pašić, — ostao takav utisak, da ceo taj međusobni sporazum [sic!] iznesu evropskom javnom mišljenju, da se žale našim saveznicima: putem memoranduma i raznim agitacionim sredstvima. Oni osećaju i vide koliko je ta stvar krupna i za srpski narod zamašna; oni vide da njihovo i Jugoslovenskog Odbora držanje mogu osujetiti stvaranje velike Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, ali vide koliku važnost dajemo tom pitanju i sa svojim zahtevima idu tako daleko, da nas nagone da popustimo ili da celo pitanje narodnog ujedinjenja propadne. Veruju da će odgovornost pasti na nas, koji ne popuštamo i nećemo da obrazujemo koncentracioni narodni kabinet, i što nećemo da se izravnamo s Jugoslovenskim Odborom; protivimo se duhu vremena, da sam narod reši šta želi, i da južni Sloveni reše: hoće li sa nama ili će gledati zasebnu državu. Nažalost, oni nisu svesni i ne vide šta rade, jer su toliko pod uticajem dnevne agitacije kojom naši prikriveni neprijatelji zaražavaju svet...“⁷⁴ U toj Pašićevoj tužbalici ima, očigledno, preterivanja, dramatizovanja odnosa i situacije (jer je i cilj celog njegovog pisma bio da opoziciju kod prestolonaslednika što više ocrni, a sebe i svoju stranku prikaže jedinim borcem za prave srpske interese i sl.). Ali tačno je i to da je Pašić u tom trenutku doista bio izložen dosta žestokom udarcu i pritisku udruženih snaga Jugoslovenskog odbora i srbijanske opozicije. Iskusan u političko-partijskim borbama, on je pre Konferencije u Ženevi pokušao s taktikom razdvajanja Odbora i srbijanske opozicije: najpre je mislio da obrazovanjem koalicione vlade odvoji opoziciju, ali kad ova nije na to htela da pristane (jer je, prema Pašićevom mišljenju, smatrala da će, udružena s Odborom, biti jača prema srpskoj vladi), Pašić je onda opoziciji postavio uslov da najpre u kontaktu s predstavnicima austrougarskih Jugoslovena sazna „šta misle naša braća Srbi, Hrvati i Slovenci“. „Zato sam, — pisao je on izrečeno Protiću 15/2. novembra, — uslovio da se prvo svrši sa Jugoslovenskim Odborom, pa tek onda sa njima.“⁷⁵ Ali ta taktika Pašiću.

⁷² Ђорђевић, n.d., 200.

⁷³ *Fragменти за историју уједињења*, Zagreb 1959, 86. — Slično N. Stojanović, *Jugoslovenski odbor*, 23; X. Вендел, *Борба Југословена за слободу и јединство*, Београд 1925, 675, itd.

⁷⁴ Ђорђевић, n.d., 204, 206—207.

⁷⁵ DASIP, MID, Pol. od. XIII/6, 230/482.

bar do Konferencije i na samoj Konferenciji, nije uspela; na sastancima u Ženevi on je imao protiv sebe udružene snage Odbora i opozicije. Opozicija mu je pri tom bila mnogo važnija od Odbora, jer je Pašić, kao i uvek, idući i na Ženevsku konferenciju, imao pred očima pre svega i uglavnom samo interes srpske države; razume se, kako ih je on shvatao: kao interes u prvom redu svoje stranke i svoje radikalne buržoazije. Održati Srbiju s njenim poretkom, onakvim kakav je bio, bilo je, izgleda, za njega najbitnije. Ako bi Drašković i Trifković ostvarili svoje pretnje i uspeli da pokolebaju velike saveznike, onda bi to doista moglo imati vrlo nezgodne reperkusije po Srbiju, tj. vladajući sloj u njoj; oni bi, — bojao se Pašić, — mogli Srbiju „oslabiti i osamiti“⁷⁶.

U istom pismu prestolonasledniku nalazi se stav u kome Pašić kaže: „Pa pri tom ne treba pustiti iz vida, da se naša braća u Americi odriču Krfiske Deklaracije i traže republiku; da imamo među mladim svetom dosta republikanaca; da kralj Nikola sada propoveda federalativnu republiku Jugoslaviju, da Italija radi na cepanju i neslozi među južnim Slovenima; da će biti interesi Mađara i Nemaca da ometu stvaranje jake države, i da u svakom slučaju prepostavljaju republikansku formu, nego jaku monarhijsku demokratsku državu; da svi ti utisci mogu biti toliko jaki da pokolebaju svet, pa da iskrnsne pitanje o formi države, koje sad sa raznih strana pokreću.“⁷⁷ I taj je stav bio takođe sračunat pre svega na to da uplaši regenta republikanskim strujama koje mu ugrožavaju presto, a istovremeno i na to da se opozicija i Jugoslovenski Odbor prikažu regentu kao nepouzdani, a jedino on (Pašić) i njegova stranka kao sigurni stubovi monarhije! U osnovi, Pašić nije tvrdio nešto što bi bilo netačno, izmišljeno. Period počev od oktobarske revolucije doneo je gotovo u svim zemljama, uključujući i jugoslovenske, određene napredne demokratske težnje u masama, dovodio u pitanje odnosno tražio rušenje starih odnosa i ustanova, pa, između drugih, i ustavnu monarhije. Tim strujama, koje su dobijale različite vidove i izražavale se različitim intenzitetom, Pašić nije samo plasio regenta već ih se i sâm bojao. Istovremeno, on je morao bar u izvensnoj meri da pred njima i — popušta.

6.

Kada je Pašić telegramom od 7. novembra (koji je pogrešno datiran sa 27. oktobrom po starom) obavestio Protića o toku i rezultatima Konferencije za prva dva dana i istovremeno zamolio prestolonaslednika da odobri priznanje Narodnog vijeća, Protić se u ime vlade složio s celim telegramom i čak dodao za prestolonaslednika da će i on „sigurno odobriti kao i mi“⁷⁸. Dodao je, doduše, da takvo rešenje kakvo je prihvaćeno na Konferenciji o sklopu ujedinjene jugoslovenske države ne odgovara njegovim shvatanjima (njegova su shvatanja, poznata

⁷⁶ Paulova, n. d., 569.

⁷⁷ Б о ћ е в и ћ, n.d., 206—207.

⁷⁸ Telegramom od 9. novembra (koji je objavila Paulova, n.d., 549) Protić je obavestio prestolonaslednika o neslaganjima na Ženevskoj konferenciji i predložio mu da otputuje u Pariz, ali, verovatno, nije još bio dobio odgovor od njega kad je Pašiću 10. novembra uputio odgovor.

i Pašiću bila: „ustavna i parlamentarna demokratska monarhija sa širokom opštinskom, sreskom, okružnom i pokrajinskom samoupravom, s jednim zakonodavstvom, u glavnim osnovnim linijama, za sve grane državnog života“). Dodao je, isto tako, da su on i članovi srpske vlade prihvatili rešenje Konferencije po Trumbićevom predlogu „ne zato što je dobro po sebi, nego zato što se na bolje niste mogli složiti, jer nam je draže ujedinjenje i u takvom obliku nego nikakvo“, i završio, u jednom patetičnom stavu, izražavanjem nade da će „pokojna Austro-Ugarska uskoro prestati svojom mrtvačkom senkom zamračavati puteve našega narodnog jedinstva“⁷⁹. No, i pored svih tih svojih lamentacija, Protić je 10. novembra u ime svoje i srpske vlade odobrio Pašićev postupak, *pristao na zaključke Konferencije u pogledu formiranja zajedničkog Ministarstva*.

Međutim, već idućeg dana, 11. novembra on je povukao pristanak, pošto je u međuvremenu dobio drugi Pašićev telegram od 9. novembra/27. oktobra. Šta je u tom drugom Pašićevom telegramu stajalo? U njemu se Pašić uglavnom žalio na atmosferu koja je na Konferenciji zavladala kada se prešlo na određivanje kriterijuma u pogledu sastavljanja zajedničke vlade i određivanja ličnosti, a načito se jadao zbog nepoverenja koje su tom prilikom prema njemu izražavali predstavnici srpske opozicije, Jugoslovenskog odbora i Narodnog vijeća. Od novih činjenica, koje nije saopštio u prvom telegramu, Pašićev drugi telegram sadržao je sledeće: a) broj članova zajedničkog ministarstva iznosiće u prvo vreme šest, a docnije može biti povećan; b) zajedničko ministarstvo „položiće zakletvu Kralju i Narodnom Vijeću“ (taj Pašićev podatak nije bio tačan, jer u zapisniku, koji je i Pašić potpisao, стојi doslovno: „Ministri imenovani od strane Kraljevine Srbije položiti će zakletvu po srpskom ustavu svome vladaru, ministri imenovani od „Narodnog Vijeća“ položiti će zakletvu „Narodnom Vijeću u Zagrebu“ pred njegovim predsednikom Dr. Korošcem“); c) zajedničko ministarstvo izabraće svog predsednika i ministra inostranih dela; d) rad zajedničkog ministarstva kontrolisće kako srpska vlada tako i Narodno vijeće; e) pojedini članovi zajedničkog ministarstva mogu se menjati po zajedničkom sporazumu srpske vlade i Narodnog vijeća. Ostavljeno je zajedničkom ministarstvu da izabere svog predsednika i ministra inostranih dela, zbog toga što učesnici Konferencije nisu hteli pristati da predsednik srpske vlade Pašić bude i predsednik zajedničkog ministarstva i ministar inostranih dela, a nisu se mogli pogoditi ko drugi da to bude, pa su zato isključili iz kombinacije sve šefove i tako imenovali zajedničko ministarstvo od šest članova (sa strane srpske vlade: Lj. Davidović, M. Gavrilović, D. Pavlović, a sa strane Narodnog vijeća: J. Brejc, M. Čingrija, D. Vasiljević). Osećajući se zbog toga uvredenim, Pašić je na Konferenciji izneo i ovaj razlog: „Kad sam nepodesan, po njihovom mišljenju, da rukovodim spoljnim poslovima, kad imam pored sebe jedan komitet (Zajedničko Ministarstvo in. Dela za spoljašnje poslove), onda bilo bi najlogičnija posledica da se povučem i dam ostavku i na Predsedništvo i na Ministarstvo In. Dela.“ Iz te Pašićeve argumentacije vidi se kako je on s već ukorenjenim autokratskim navikama i dalje, i posle do netih zaključaka, rezonovao kao pre Konferencije, a naime: da on

⁷⁹ *Paduka*, 7–8. I 1923.

(Pašić) ostaje pre svega srpski ministar spoljnih poslova i predsednik vlade, a zajedničko ministarstvo bilo bi u stvari neki dopunski „komitet“, koji bi mu pomagao, koji bi bio „pored njega“. Značajno je u ovom Pašićevom pismu i to što se na kraju pisma, iako ne izrično, ipak dosta razumljivo sugerije prestolonasledniku i vladu da izmene odnosno ponište rešenja doneta na Konferenciji putem promene vlade u Srbiji: „Molim N. Prestola i Srps. vladu, — pisao je Pašić, — da imaju u vidu sve teškoće današnje situacije i moju želju da i sa žrtvama doprinesem da se obezbedi jedinstvo naroda. Ali, ipak u svakom slučaju *molim* N. Prestola *da može* (podvukao — Đ. J.) potpuno i bez ograničenja upotrebiti svoje pravo i potražiti druge savetnike Krune i zastupnike interesa Kraljevine Srbije i našeg troimenog naroda“.

Protić je, doista, posle tog Pašićevog miga, odmah sutradan u ime svoje i drugih članova vlade podneo ostavku, tražeći od Pašića da i on to učini. On je Pašiću u pismu od 11. novembra/29. oktobra radi objašnjenja podnošenja ostavke naveo dva razloga: 1) da iz Pašićevog prvog telegrama nije dobro razumeo smisao i značenje zajedničkog ministarstva, i 2) da smatra neumesnim da ministri osim kralju polazu zakletvu još kome. Prvi razlog je očigledno veštački konstruisan, jer mu Pašić u toj stvari u drugom telegramu nije rekao ništa drugo ni drukčije od onog što mu je objasnio još u prvom telegramu. To, međutim, nije smetalo Protiću da se naknadno obori na ideju o zajedničkom ministarstvu, koju je dan ranije (10. novembra) odobrio. „Kad sam Vam juče, — pisao je Protić Pašiću, — poslao telegram kojim sam dao moj pristanak na predlog Trumbićev o zajedničkom Ministarstvu, ja sam zamišljao da će ministri: spoljnih poslova, vojni, finansijski, marine, saobraćaja biti ministri za celu zemlju, onako kako se ministruje u celom svetu. — Iz depeše koja nam je noćas stigla vidim, da sam se prevario. Ono što gospoda sada ističu i žele to je jedna nakarada od Ministarstva kakvog nigde nikad nije bilo; to je izraz nepoverenja i Vama lično i Srbiji...“⁸⁰

Očigledno da „nerazumevanje“ prvog Pašićevog telegrama nije bio pravi razlog što je Protić povukao već dato odobrenje i što je dao ostavku. Trebalo bi zato videti šta se bitno dogodilo 10. novembra što je na Protića uticalo, osim pomenute Pašićeve sugestije, da odlučno odbije „takve kombinacije“.

U drugom telegramu koji je istog dana, 11. novembra, uputio Pašiću kao šire obrazloženje svoje ostavke, Protić je izrično odbio dalje pregovaranje s Jugoslovenskim odborom i predstavnicima Narodnog vijeća: „Nećemo, da nam [...] bude posrednik Trumbić i ona dvojica, koji su došli u Ženevu [misli, verovatno, na Korošca i Žerjava ili Čingriju]. Jugoslovenski Odbor za nas više ne postoji kao samostalan činilac.“ Zatim je dodao: „Mi imamo razloga verovati, da u Zagrebu ima njih, koji ne misle kao Trumbić, koji je konzervativac i sa ideologijom Starčevića.“⁸¹

O promjenjenoj političkoj situaciji u Zagrebu, o tome da tamo „ima njih koji ne misle kao Trumbić“, Protić je, najverovatnije, dobio informacije jednim delom neposredno od dra A. Tresić-Pavovića za vreme njegovog boravka na Krfu, a drugim delom preko

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Kod Paulove, n.d., 567.

prestolonaslednika Aleksandra, koji mu je, po svoj prilici, tom prilikom, 10. novembra (a u odgovoru na pomenuti Protićev telegram od 9. novembra⁸²), dao i odgovarajuće sugestije odnosno naloge. U subotu 9. novembra posle podne Aleksandar je s Vrhovnom komandom došao u Beograd i istog dana uveče primio dr Lazu Popovića, člana misije koju je Narodno vijeće SHS poslalo u Srbiju da zatraži određenu pomoć srpske vojske. (Kao što je poznato, Popović je, preko ovlašćenja koje je dobio od Narodnog vijeća, tražio srpske trupe i za Vojvodinu, Međumurje, Ljubljani i Zagreb.⁸³) Njegov razgovor s prestolonaslednikom 9. novembra nije poznat, ali se može pretpostaviti da je Popović svakako obavestio regenta o političkoj situaciji i političkim odnosima u Hrvatskoj. U isto vreme Aleksandar je dobio informacije o izjavama i saopštenjima dra A. Tresić — Pavičića na Krfu, pa ga je zato, već sutradan po dolasku u Beograd, 10. novembra, pozvao k sebi. Poznato je takođe da se Tresić — Pavičić još na Krfu u razgovoru s Protićem „veoma zanosno“ izražavao o Srbiji i srpskoj dinastiji i da je Protić saopštio kako je Korošec u Narodnom vijeću bez ikakvog većeg značaja, a da je sva vlast de facto u rukama Hrvatsko-srpske koalicije.⁸⁴ Tresić — Pavičić je — prema izveštaju izaslanika Narodnog vijeća na Krfu — ostao po želji srpske vlade na Krfu da sačeka prestolonaslednika, ali kako je javljeno da prestolonaslednik neće doći na Krf, on je sâm, bez druge dvojice članova, po regentovom pozivu otputovao u Beograd. Na taj način prestolonaslednik Aleksandar i zamenik predsednika vlade Protić ostvarili su prvi, već 10. novembra, neposredni kontakt sa Zagrebom, ne obazirući se na ono što je već bilo zaključeno u Ženevi.⁸⁵ Radi učvršćivanja te neposredne veze između Beograda i Za-

⁸² Vid. nap. 77.

⁸³ B. Krizman, *Misija Narodnog vijeća SHS u Beogradu 1918.* g., *Narodni List*, 30. VII 1955; izveštaj L. Popovića nalazi se u A—JAZU, A—JO, sv. 11.

⁸⁴ Paulova, n.d., 566. — A. Korošec u svom Predavanju *O postanku Jugoslavije* takođe tvrdi da je dr Tresić-Pavičić „razgovarao, to smatram za dokazano, upozoravao krfsku vladu, da oni, koji se nalaze u Ženevi, više nemaju nikakvog utjecaja zato, jer su se odnosi u Zagrebu izmijenili i sva moć prešla u ruke Pribićevića“. Korošec objašnjava držanje Tresić-Pavičića time što on „kod Dalmatinaca u klubu [Jugoslovenskom klubu Carevinskog veća u Beču], koji je odlučivao o sastavu delegacije, nije bio popularan, jer je samostalno nastupao i imao svoje osobne nazore u pojedinim pitanjima, kakve drugi zastupnici nisu imali. Stoga su nas svi zastupnici molili da ne izaberemo njega, nego Čingriju. Tako je psihološki razumljivo, da dr Tresić-Pavičić nije mario za taj odbor u Ženevi“. (*Istoriski pregled*, 1/1959, 74.)

⁸⁵ Paulova u n.d., 565—566. donosi jedan telegram od 12. novembra/30. oktobra koji je Protić s Krfa uputio preko Balugdžića prestolonasledniku. U tom telegramu Protić obaveštava prestolonaslednika o zaključcima „sednice u Ženevi“, a naime: o priznaju „Jugoslovenskog Veća kao predstavnika Jugoslove u Austriji i Madarskoj“ i o obrazovanju zajedničkog kabinet — ministarstva, te mu po kuriru šalje Pašićev telegram iz Ženeve. Taj Protićev telegram prestolonasledniku nismo mogli naći u arhivama. Smatramo, međutim, da on nije upućen 12. novembra, već nekoliko dana ranije, jer 1) kad se uporedi njegova sadržina s Pašićevim telegramom Protiću od 7. novembra, vidi se da je reč o tom Pašićevom telegramu (od 7. novembra); posle dva dana Pašić je uputio Protiću drugi, mnogo potpuniji telegram o zaključcima Konferencije; 2) u njemu se prestolonasledniku ne saopštava ništa o ostavci vlade o kojoj je Protić obavestio Pašića 11. novembra. (I u daljem tekstu M. Paulove o opozivu Ženevskog sporazuma, str. 566, datumi su pomereni: Pašić je stigao iz Ženeve u Pariz 10, a ne 11. novembra; Protić je podneo ostavku 11, a ne 12. novembra.) Kako je Pašićev telegram Protiću od 13. novembra, a verovatno i druge telegrame o istoj stvari Paulova dobila od Protića (vid. kod Paulove, 568, nap.

greba upućeni su odmah, 12. novembra, u „krajeve preko Save i Dunava u cilju agitacije za narodno ujedinjenje“ neki srpski oficiri⁸⁶, a istovremeno je poslat kao delegat Vrhovne komande potpukovnik D. Simović, koji je u Zagreb stigao 13. novembra i odmah počeo slati česte i opširne izveštaje o političkoj situaciji u Hrvatskoj⁸⁷, itd.

7.

O okolnostima koje su omogućile ili olakšale neizvršenje Ženevskog sporazuma ima dosta pomena u literaturi.

Osnovni je razlog za propast Ženevskog sporazuma to što se odnos snaga srpske vlade ili, tačnije, srpskih vladajućih krugova, s jedne strane, i Narodnog vijeća s Jugoslovenskim odborom i srpskom opozicijom, s druge strane, sve više rapidno menjao u korist prvih, a na štetu drugih.

Pre svega, značaj Jugoslovenskog odbora je naglo opadao, gubio se tako reći iz dana u dan. Do 29. oktobra politički predstavnik Jugoslovena nastanjениh u Austro-Ugarskoj, Jugoslovenski odbor posle 29. oktobra gubi funkcije koje je obavljao u toku rata, a pre svega, kao osnovnu i najvažniju, da predstavlja jugoslovenske narode. Njegovi zadaci prelaze na Narodno vijeće SHS u Zagrebu, koje preuzima sve funkcije vlade, uključujući i vođenje spoljne politike; njeno obavljanje Narodno vijeće privremeno poverava Trumbiću kao predsjedniku Jugoslovenskog odbora. Članovi Hrvatsko-srpske koalicije, koji su u zagrebačkom Narodnom vijeću SHS dobili većinu, već sredinom novembra javno traže ukidanje Jugoslovenskog odbora i vraćanje njegovih članova u zemlju. „Narodno predstavništvo, — pisao je *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, — danas je slobodno u našoj slobodnoj zemlji i bilo bi štetno, kad bi ostalo još jedno za granicom. To bi značilo jednu podvojenost, koja nam ni u kojem slučaju ne bi koristila. I od ostalih poslova, koje je Odbor obavljao, većina je danas nepotrebna. Prema tome, on je svoju misiju izvršio i dalja njegova egzistencija nema više opravdanja. Ličnosti, koje su u njemu delovale, neka se vratre u otadžbinu. Tu će dobiti nove dužnosti...“⁸⁸ Prema tome, pitanje opstanka Jugoslovenskog odbora uporedo s postojanjem Narodnog vijeća počelo se postavljati posle Ženevske konferencije i pravno i faktički.

Što se tiče Narodnog vijeća SHS, njegova je pravno-politička situacija nesumnjivo bila povoljnija: priznato od strane Srbije 3. novembra kao legitimna vlada, ono je imalo i izvesna nezvanična obećanja da će biti priznato takođe i od strane francuske, engleske i

1), ne bi, po našem mišljenju, bila nedozvoljena i neosnovana prepostavka da je pomeranje datuma u prvom telegramu Protić — prestolonasledniku učinjeno (od strane Protića) namerno, da bi se na taj način zameo trag Aleksandrovom udelu, njegovoj saradnji s Protićem u rušenju Ženevskog sporazuma. Protiću je bilo važno dokazati svoje tvrđenje da je on sa vladom na Krfu dao ostavku „još pre nego je N. Prestola saznao za ženevske zaključke“ (kako je, između ostalog, tvrdio u telegramu Korošcu i Čingriji od 25/12. novembra).

⁸⁶ DASIP, MID, Pol. od, 1918, sv. VII, dos. 3, — rešenje ministra vojnog kr. Srbije.

⁸⁷ Vid. B. Krizman, *Izveštaj D. T. Simovića, delegata srpske Vrhovne komande kod vlade Narodnog Vijeća SHS g. 1918*; Historijski zbornik, VIII/1955, 122—132.

⁸⁸ *Glas Slovenaca, Hrvata i Srba*, god. I, br. 246 od 15. XI 1918.

američke vlade. Međutim, stvarni položaj Narodnog vijeća kao vlade u novoformiranoj državi bio je težak i sve ozbiljniji kako u odnosu na narodne mase i na Italiju, tako i u pogledu njegovih unutrašnjih odnosa.

Narodno vijeće SHS nailazilo je u svom delovanju na niz teškoća, a među njima najveće i najozbiljnije bile su one koje su proizlazile iz buntovnog, revolucionarnog vrenja u zemlji. Zbog jako proširenih i učestalih nemira, napada na veleposede, otimanja, ubijanja zaleda i mnogih eksplotatora u selima i varošima posle 29. oktobra, Narodno vijeće je proglašilo preki sud u osam županija; pošto mu je propao pokušaj 2. novembra da sproveđe opštu mobilizaciju, Vijeće je 4. novembra pozvalo u pomoć Antantine trupe, a istog dana uputilo svoje izaslanike i u Srbiju s molbom da srpska vlada stavi na raspolaganje Vijeću svoje čete „po prilici na pruzi Osijek — Šamac“ radi zaštite zemlje i naroda Srema i istočne Slavonije.⁸⁹ Već 6. novembra srpske trupe počele su se prebacivati preko Dunava, Save i Drine⁹⁰, a 8. novembra vojvoda Mišić naređivao je komandantu I armije, bez obzira na pregovore s izaslanicima Narodnog vijeća: „Uopšte nastanite, da naše trupe prodiru što dublje u zemlje buduće Jugoslavije...“⁹¹ U isto vreme italijanski ratni brodovi pristajali su uz jugoslovensku obalu i iskrcavali trupe na mnogim ostrvima i u Zadru, ističući na javnim zgradama italijanske zastave, zaklinjući činovnike u ime italijanskog kralja i vršeći i mnoge druge akte trajne okupacije odnosno italijanskog suvereniteta.

S druge strane, u samom Narodnom vijeću nije postojalo jedinstvo pogleda na Srbiju i način stvaranja zajedničke države. Odnosi političkih snaga u Vijeću naglo su se menjali na štetu hrvatskih i slovenačkih političkih grupacija, koje su najpre pristupile Vijeću, a u korist Hrvatsko-srpske koalicije. Korošec, koji je imao nesumnjivo značajnih zasluga za formiranje Narodnog vijeća SHS u Zagrebu i koji je u prvo vreme imao u njemu velikog uticaja, s ulaskom u Vijeće Hrvatsko-srpske koalicije — u to vreme najjače, najbrojnije političke stranke u Hrvatskoj — gubio je sve više svoj pravobitni položaj i uticaj. „I većina i moć, — kaže sâm Korošec, — prešle su od nas, od dra Korošca, koji se nalazio u Ženevi, automatski na Pribićevića.“⁹² Hrvatsko-srpska koalicija bila je, kao što je poznato, za vreme rata na vlasti, i nije ništa preduzela da bilo na koji način dâ podrške nacionalnim težnjama jugoslovenskih naroda u Austro-Ugarskoj za oslobođenje i ujedinjenje, a još manje da te težnje organizuje i povede. Takvo njen u nacionalnom pitanju potpuno pasivno držanje u toku rata izazivalo je osude, koje i u novije

⁸⁹ AVII, akta srpske Vrhovne komande; dr M. Drinković u ime vlade Narodnog vijeća SHS — vladi srpske države 4. XI.

⁹⁰ AVII, akta srpske Vrhovne komande, O. No. 31882 od 26. X 1918. iz Niša. — Novosti, 6. i 7. XI 1918.javljaju iz Osijeka, 6. XI: da „srpska vojska napreduje u Srijemu u tri smjera. Srbi i Francuzi su već prispjeli u Rumu u Slavoniji te će slijedećih dana stići u Zagreb“; iz Sarajeva, 7. XI: „Jučer u tri sata po podne ušle su u Sarajevo srpske i savezničke čete...“; iz Vinkovaca, 7. XI: „Srbi su zaposjeli Zemun i Indiju... Sutra dolazi u Brod jedan dio srpske vojske.“

⁹¹ AVII, akta srpske Vrhovne komande.

⁹² Istoriski pregled, 1/1959, 73. — Korošec netačno tvrdi da se u vreme ulaska Hrvatsko-srpske koalicije u Narodno vijeće, tj. sredinom oktobra, nalazio u Ženevi; u to vreme on je bio, najverovatnije, u Beču.

vreme neki autori ponavljaju, s tim što neki od njih idu i dalje pa u toj pasivnosti koalicije hoće da vide svesni i smišljeni rad, po unapred stvorenom planu, nekih njenih vođa, a u prvom redu S. Pribićevića, u korist Srbije.⁹³ Ovakva sumnjičenja, za koja se ne navode argumenti ni dokazi, ostaće proizvoljne pretpostavke kad je reč o ratnom periodu, do propasti Austro-Ugarske. Međutim, kad je reč o vremenu od raspada Austro-Ugarske do stvaranja jugoslovenske države 1. decembra, stvar stoji drukčije: Hrvatsko-srpska koalicija, a pre svega S. Pribićević, aktivno je pomagala u tom periodu srpsku vladu u njenoj politici, u njenim metodima i na njenom putu formiranja jugoslovenske države, pa joj je, u sklopu tih nastojanja, pomogla, kao što je poznato, i u suspendovanju Ženevskog sporazuma. U tom pogledu malo je dosad uočeno odnosno istaknuto ono što je sâm S. Pribićević u svojoj knjizi *Diktatura kralja Aleksandra* napisao o svojoj ulozi u tom burnom razdoblju uoči, za vreme i posle Ženevske konferencije. Ranije više puta pominjani telegram N. Pašića od 1. novembra/19. oktobra, kojim on iz Pariza javlja prestolonasledniku o pregovorima sa srpskom opozicijom oko obrazovanja koalicionog kabineta, o teškoćama koje kod opozicije nailazi, o pretnjama opozicije itd., poznat je u literaturi po tekstu koji je objavio 1922. M. Топчевић u svojoj knjizi *Србија и Југословени* (204—208). Međutim, iz Pribićevićeve knjige doznaјemo da je Pašićev telegram imao još jedan stav (koji je Đordjević u svojoj knjizi izostavio) i u kome Pašić „završava time što moli prestolonaslednika da taj izveštaj dostavi Svetozaru Pribićeviću koji u tome času vodi Narodni Odbor u Zagrebu, da on preduzme potrebne korake za ostvarenje narodnog ujedinjenja“. „Regent Aleksandar, — nastavlja Pribićević, — poslao mi je ovaj telegram moleći me da učinim sve što mogu da ubrzam ostvarenje ujedinjenja, jer je situacija postajala iz dana u dan kritičnija. Italijani su sve više i više navaljivali sa svojim zahtevima za jugoslovenske teritorije, a pregovori između srpske vlade i jugoslovenskog Odbora o sporazumu ostajali su na mrtvoj tačci.“⁹⁴ Delegat srpske Vrhovne komande potpukovnik Simović održavao je vezu s Pribićevićem od prvog dana svog boravka u Zagrebu, dobijao od njega informacije

⁹³ Tako, na primer, R. Giunio u svom delu *Maffia* (u rukopisu) kaže: „Nameće se pitanje je li ta anomalija [određeni postupci Koalicije u toku rata] bila doista prouzročena samo pretjeranom a za nekoje njezine članove i sebičnom sklonosću za oportunističkom politikom [...]? Ili se je za tim plaštem krila jedna smišljena politika Svetozara Pribićevića i nekih drugih vodećih ličnosti Hrvatsko-srpske koalicije, koja nije bila u skladu sa jugoslovenskom mišlju.“ — A. Mandić je još određeniji: „Tvrđilo se — što je uostalom ostalo do danas nedokazano — da je to mlojavom držanju koalicije, koje se mnogo komentiralo i kritiziralo, razlog bio u instrukcijama, što ih je ona bila dobila od srpske vlade, a kojima se ona slijepo pokoravala. Ako se prosudi Pašićevu vladanju prema jugoslovenskoj emigraciji i promotre smjernice njegove tadanje politike, mora se dopustiti, da je njemu svakako više odgovaralo, da u prečanskim zemljama nađe pasivno i apatično stanovništvo, koje će on moći oslobođati i prekrovavati prema svojim pogledima, nego da se tamo sukobi s dobro orientiranim i dobro organiziranim pokretom, koji bi mu svojom dinamikom mogao pomrsiti njegove velikosrpske koncepcije.“ (*Fragmenti za historiju ujedinjenja*, 57.)

⁹⁴ S. V. Pribićević, *Diktatura kralja Aleksandra*, Beograd 1953, 34. — Prema tome, izgleda da nije bez ikakvog osnova tvrđenje I. Meštrovića u njegovim *Uspomenama* da su se „srbjanski političari u emigraciji tešili posle saborske odluke od 29. X da je Sv. Pribićević tamo i da će on sve udesiti“. Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Buenos Aires 1961, 115.

o političkoj situaciji i političkim odnosima u Hrvatskoj (drukčije se inače ne bi mogla objasniti odlična informisanost u izveštajima koje je Simović počeo slati srpskoj Vrhovnoj komandi već 14. novembra, tj. sutradan po svom dolasku u Zagreb). U svom drugom izveštaju od 14. novembra Simović je preneo srpskoj vlasti Pribićeviću molbu da dobije bliže informacije o Ženevskom sporazumu i da srpska vlada odgovori na notu kojom je Narodno vijeće izrazilo želju za prisajedinjenje jugoslovenskih oblasti Kraljevini Srbiji. „Većina Narodnog Vijeća i Vlade stoji na gledištu nerazdvojne i nedeljive države Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom našom“, — pisao je Simović u tom izveštaju i zatim (da li po svojoj inicijativi ili po sugestiji Pribićevića) predlagao srpskoj vlasti: „Ukoliko Jugoslovenski Odbor u Ženevi ne bi zastupao isto gledište, neka vlada Srbije izjavi da članovi Jugoslovenskog Odbora ne poznaju mnjenje naroda i da traži da se direktno sasluša Narodno Vijeće u Zagrebu.“⁹⁵ Ministar u srpskoj vlasti M. Ninčić (koji se u to vreme kao jedini od srpskih ministara nalazio u Beogradu) odgovorio je 16. novembra Pribićeviću telegramom u kome je oštro kritikovao rezultate Ženevske konferencije, preteći Hrvatima: „Po svemu mi izgleda da će većina Hrvata u Hrvatskoj prihvatići ideju nerazdvojne i nedeljive države, Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića, tek ako im se opipljivo dokaže da će u slučaju da tu ideju brzo i iskreno ne prihvate, svi Srbi bez oklevanja prići Srbiji. U tome smislu, naš narod u Banatu i Bačkoj, verovatno zatim u Sremu i Bosni jasno će se opredeliti. Da bi se učinio kraj odnosu srpske vlade sa Jugoslovenskim Odborom, mislim da srpska vlada treba da dođe odmah u Beograd i stupi u direktnu vezu sa Narodnim Većem.“⁹⁶ Pribićević, po svemu izgleda, nije saopštavao Vijeću vesti koje je primao iz Ženeve⁹⁷, a razume se, još manje, informacije i sugestije koje je dobijao iz Beograda. Kao što je poznato, Pribićević je u ime Narodnog vijeća obavestio Pašića i srpsku vladu telegramom od 25.

⁹⁵ K r i z m a n, *Izvještaj D. T. Simovića...*, 123—124.

⁹⁶ AVII, akta srpske Vrhovne komande, III/113 (takođe u DASIP, M.I.D., Pol. od. 1918, sv. 15). Ovaj telegram objavio je S. Pribićević u svojoj načenjenoj knjizi, str. 36—37. u nap., ali nepotpuno. Stavove iz Ninčićevog teleograma, koji su gore citirani, Pribićević je izostavio.

⁹⁷ Pribićević tvrdi da je prva, i to nezvanična, vest o Ženevskom sporazumu stigla u Zagreb tek 20. novembra (n.d., 36), iako je stvarno primljen telegram i od Korošca 19. novembra (vid. K r i z m a n, n.d., 25 nap. 56) — A. Korošec kaže u svom Predavanju: „Koliko mi je poznato, zagrebačka je vlada primila od nas jednu poruku, i to obavijest o formiranju ženevske vlade. Sve druge poruke i pisma, sve je to otislo u zrak. Toga nema nigdje, nema ni danas“ (n. d., 74). I. Horvat, *Hrvatska politika u svjetskom ratu, Obzor*, spomen — knjiga 1935, 73, izrično tvrdi da je „brzojave delegata Narodnog Vijeća u Ženevi zadržao Sv. Pribićević, ne objelodanivši ih i ne saopćivši njihov sadržaj Narodnom Vijeću“. Takođe A. Smit — P a v e l i c : „Jedini koji je imao neka obavješćenja o onom što se događa u južnoslavenskim redovima u inostranstvu bio je Pribićević i možda njegova najuža okolina. Ali on je svoje informacije krio od ostalih članova Narodnog vijeća“ (n.d., 188). Smit-Pavelić u svojoj nacionalističkoj knjizi o Trumbiću mnogo mesta daje odgovornosti S. Pribićevića u vezi s ponistištanjem Ženevskog sporazuma (str. 187—195), prikazujući ga maltene glavnim krivcem i neke vrste izdajnikom. (Treba u vezi s tim podsetiti da nacionalizam, koji je uvek sklon da pristupa stvarima na romantičarski način, po pravilu teži da nacionalne poraze i nesreće „objasni“ izdajom obično jednog čoveka, da pronađe neku izdaju i nekog Vuka Brankovića koji bi bio glavni ili jedini krivac, izdajnik, bez koga i bez čega ne bi došlo do poraza, i t.s.).

novembra da se ne smatra obaveznim ženevskim odlukama, jer Korošcu nije dato ovlašćenje za sastav vlade već samo zadatak da se u inostranstvu obavesti o međunarodnom položaju.⁹⁸

Korošec se u pomenutom predavanju o postanku Jugoslavije najviše žali na Pribićevića i njegove pristalice koji su počeli voditi „tajnu politiku“, ne u Narodnom vijeću „nego u nekim konventiklima“, kojom je, između ostalog, bitno doprineo i rušenju Ženevskog sporazuma. Međutim, ima se utisak da ni sâm Korošec nije stajao čvrsto uz Ženevski sporazum, tj. za državno-pravni dualitet proglašen Ženevskim sporazumom. On je, doduše, posle suspendovanja Ženevskog sporazuma uputio prestolonasledniku jedan oštar, „neučitiv“ (kako ga je Protić nazvao) protestni telegram zbog narušanja Sporazuma, ali reklo bi se da je ovo učinio više zbog toga što se osetio izigranim, povređenim u svom častoljublju veštog političara, nego što mu je bilo stvarno stalo do samog rešenja (i zato se tako reći odmah odrekao i protesta odnosno demantovao ga).⁹⁹

Srbijanska opozicija je ubrzo posle Konferencije napustila Trumbića i nastavila pregovore s Pašićem za ulazak u koncentracionu vladu. Na njeno insistiranje dolazi ubrzo 16/3. novembra u Parizu do formiranja koncentracione srpske vlade, u kojoj opozicija dobija četiri portfela; među članovima te nove srpske vlade su i dvojica (Lj. Davidović i M. Gavrilović) koji su i članovi zajedničke jugoslovenske vlade stvorene u Ženevi. Jedan od šestokih Pašićevih protivnika, nezavisni radikal K. Stojanović, indigniran držanjem opozicionog bloka u kome je dотле aktivno sarađivao, istupio je iz grupe nezavisnih radikala; ogorčen sada ne samo na Pašića nego i na celu srbijansku opoziciju, on je u svojim memoarskim beleškama zapisaо: „Obrazovanje vlade pariske je svršetak gde je Pašić uspeo osigurati bar prividno saradnju cele opozicije i ostao na vlasti, sa nakaznim pogledima na Jugoslaviju, uređenje Srbije i posle rata. Blok — iz bojazni da se pretnje Pašićeve ne obistine o raspuštanju Skupštine, da preduzme akciju koja vodi u borbu možda i sa svršetkom menjanja oblika vladavine, iz čivtinskih razloga koterija koje hoće da čare, iz obzira koji su odvratni bili u vremenu velikih

⁹⁸ Pribićević, n. d., 37.

⁹⁹ Afera sa tzv. „neučitivim telegramom“ sastojala se u ovome: J. M. Jovanović kao poslanik Srbije u Londonu uputio je 18/5. novembra telegram lično prestolonasledniku, u kome mu je dostavio izjavu-poruku Korošca i Čingrije; pošto su, — vele Korošec i Čingrija u toj poruci, — doznali (a to ne mogu primiti bez rezerve) da je Pašić podneo ostavku vlade zboz prestolonaslednikovog odbijanja da potvrdi Ženevski sporazum, skreću pažnju da bi se to smatralo povredom jugoslovenske ideje. Pašić je svojim radom stvorio situaciju koja može biti opasna po dinastiju ako se dopusti da i dalje traje. „Najživlje želimo, — poručuju oni prestolonasledniku, — da Naslednik Prestola spreči to; bude li se produžila i podržavala ta opstrukcionistička Pašićeva politika, može doći i sam položaj dinastije u pitanje.“ — Protić kao zamenik predsednika vlade odgovorio je na ovu poruku prestolonasledniku vrlo odlučno i oštro, opet preko londonskog poslanika J. Jovanovića. Međutim, kad je Korošec došao u Beograd, „upisan [od strane S. Protića] kako je mogao uputiti na Naslednika prestola onako nepristojnu depešu, g. Korošec je odgovorio da on takvu depešu niti je poslao niti koga ovlastio da je pošalje“ (*Pađučak*, 7—8. I i 13. I 1923). Na to je Protić energično zahtevao od Jovanovića da mu javi ko mu je dao taj telegram i najzad doznao od Jovanovića da su mu poruku predali 18/3. novembra V. Stid i S. Watson. Zbog toga što nije obustavio slanje takve depeše, Jovanović je 23/10. stavljén u penziju. Jovanović je, međutim, kasnije objavio pisma S. Watsona i V. Stida u kojima oni ponavljaju „kategorički da je ona poruka (message) veran izraz izjave g.g. Korošca i Čingrije...“ (*Pađučak*, 12. I 1923.)

događaja — pristaje da radi sa Pašićem koji je inkarnacija korupcije, sebičnosti, apsolutizma i grabljivosti. Opozicija ulazi u kompromis sa čovekom kome je ideja Velike Srbije, Krune, Jugoslavija — zemlje sporedno prema tome da ostane na vlasti. Na vlasti je bio bez poverenja Narodne Skupštine, i kad ga je trebalo uputiti na eksperimente na koje se taj čovek ne bi smeо odlučiti, opozicija se ortaći sa njim i demantuje i svoj prošli rad i gubi prava na dalju kritiku njegova rada. Stvoren i jaz između Srbije i Jugoslavije postaje veći i poslednja je kombinacija pojačavala veru u delovima jugoslovenskim u Austro-Ugarskoj da su Pašićevi pogledi ne samo njegovi već i većine srpskog naroda iz Kraljevine.¹⁰⁰

Najzad, kad se govori o okolnostima i faktorima koji su doprineli da Ženevski sporazum ne bude izvršen, treba svakako uzeti u obzir i ulogu srpske dinastije, tj. prestolonaslednika Aleksandra u tome. On je uspeo namerno da za sve vreme priprema i održavanja Ženevske konferencije ostane u senci, sasvim neprimećen, naizgled neaktivan i van toka zbivanja. U stvari, on je, razumljivo, morao biti živo i neposredno zainteresovan za većanja u Ženevi, jer se tu, između ostalog, posredno rešavalо i o tome: da li će Aleksandar postati jugoslovenski regent odnosno kralj, ili će ostati samo srpski. Aleksandar je zato poslao u Pariz šefa svoje kancelarije Ž. Balugdžića kao svog poverljivog čoveka, koji je imao da održava vezu i da se kreće u krugovima pregovarača posle njihovog povratka iz Ženeve. Balugdžićeva akcija i njegovi izveštaji regentu iz tog vremena nisu nam poznati, izuzev jednog njegovog delimičnog izveštaja regentu od 28/15. novembra.¹⁰¹ Pašić je Korošcu, Trumbiću i Čingriji 14. novembra, a isto tako i Lj. Davidoviću i M. Draškoviću, saopštio da „prestolonaslednik i vlada na Krfu ne pristaju na zaključke u Ženevi“¹⁰². Ovo Pašićeve indiskretno saopštenje o regentovom stavu prema Ženevskom sporazumu razgnevilo je Aleksandra toliko da je ne samo preko Balugdžića odmah demantovao to saopštenje¹⁰³ i verovatno naterao Pašića da i on to učini, već je zbog toga i posle mesec dana energično odbio da primi Pašića za predsednika prve zajedničke jugoslovenske vlade.¹⁰⁴ Da je Aleksandar zajedno s Protićem kao zamenikom predsednika vlade sudelovao u rušenju

¹⁰⁰ A—SANU, br. 10133, rukopis: K. Stojanović, Slom i Vaskrs Srbije, 205.

¹⁰¹ Kod Б о р њ е в и ћ а, n.d., 210. u nap. — M. Laginja u svom Dnevniku zabeležio je saopštenje A. Korošca od 3. decembra da je posle suspendovanju Ženevskog sporazuma „regentov ministar Burklijanović [sic! — u stvari Balugdžić] bio baš aragonit. Iz toga se vidi da smo mi pri regentu bili opadani, da hocemo majorizirati Srbiju“. (Sveučilišna knjižnica u Zagrebu, R. 6261; kod К r i z m a n a, n.d., 29, nap. 68.)

¹⁰² Tako tvrdi Trumbić u svom pismu Jugoslovenskom narodnom vijeću u Vašingtonu i u pismu M. Mićiću, oba pisma iz Pariza 19. XI (A—JAZU, A—JO. sv. 16/47 i sv. 17). Tako je i S. Watson rekao J. M. Jovanoviću 17. novembra, a naime da je regent odbio Ženevski sporazum „jer nalazi da je neustavan“ (ASFRJ, Dnevnik J. M. Jovanovića, III, pod 3. XI 1918). — Pašić, pak, u telegramu Protiću iz Pariza 14/1. XI piše da je Korošcu i dr. saopštio „odgovor sa Krfa, da naš rad u Ženevi nije našao na odobrenje, i da se iz teleograma ne vidi mišljenje Naslednika Prestola, i zbog toga dao ostavku kabinet“ (DASIP, M1D, Pol. od.). — O tvrđenjima srpske opozicije vid. kod Б о р њ е в и ћ а, n.d., 209—210. — Posle 4 1/2 godine u Narodnoj skupštini Pašić je opet rekao: „Mi smo stvorili to (Ženevski sporazum), ali to je odmah bilo mrtvo; jer to nije primio Kralj, nije primila vlada...“ (Stenografske beleške Narodne skupštine, knj. I/1923, 399.)

¹⁰³ Б о р њ е в и ћ а, n.d., 209—210.)

¹⁰⁴ Prabićević, n.d., 98.

Ženevskog sporazuma, videli smo iz okolnosti pod kojima je Protić s Krfa uputio Pašiću u Pariz svoj telegram od 11. novembra. Uostalom, to je sasvim razumljivo, jer Ženevski sporazum „nije proglašio ni t. zv. realnu uniju, tj. u Ženevi nije bio izabran ni zajednički šef države“¹⁰⁵. Tome treba dodati da se interes vladajuće srpske buržoazije poklapao s interesom monarhije, te da je zbog toga i ona bila u najvećoj meri monarhistički raspoložena: „o dve stvari, — poručivao je S. Protić posle Ženevske konferencije Korošcu i Čingriji, — nikakvu diskusiju ne dopuštamo: o monarhiji i dinastiji Karađorđevića, a svojoj braći van Srbije ostavljamo punu slobodu da se oni sami o tome odluče“¹⁰⁶.

8.

Ženevski sporazum izazvao je, pa donekle i danas još u literaturi izaziva različita tumačenja i ocene kako njegovog državno-pravnog tako i njegovog istorijsko-političkog značenja.

U pogledu njegovog državno-pravnog karaktera, L. Marković je prvi, još 1919. izneo mišljenje da ženevski zaključci sadrže ono što se u pravu naziva državnim savezom, konfederacijom (s dve države).¹⁰⁷ Slično je mišljenje zastupao i B. Vošnjak (1929.); po njemu, ženevska deklaracija je stvarala „dualizam“, državu koja „liči na savez država“¹⁰⁸. Od savremenih, posleratnih pravnih istoričara K. Bastaić takođe ocenjuje (1959) ženevsku tvorevinu kao državu „dualističkog, konfederativnog tipa, u kojem je prema vani postojala jedna, a prema unutra još uvijek dvije države“¹⁰⁹. F. Ćulinović, međutim, iako smatra da je ustrojstvo predviđeno ženevskim sporazuzmom imalo „više karakter konfederacije, nego li federacije“, ipak ukazuje i na „očite elemente federacije“, s obzirom na prenos nekih državnih poslova.¹¹⁰ Profesor ustavnog prava u Zagrebu J. Stefanović ocenjuje ženevsko rešenje kao „neku vrstu realne unije“, jer su dve države (Kraljevina Srbija i Država SHS) do stvaranja nove, zajedničke države imale da žive kao samostalne države. s tim što bi im spoljni poslovi bili zajednički.¹¹¹ Od ovih ocena datih u novije vreme odudara uzgredna ocena A. Mandića iz 1959; iako je po struci bio takođe pravnik, on — napadajući Pašića koji nije htio da zadrži ženevska rešenja — tvrdi da je Ženevski sporazum predviđao jedan režim „više federalistički negoli centralistički“ odnosno „s federalizmom srodnji autonomizam“ (!)¹¹².

U ocenjivanju istorijsko-političkog značenja i mesta Ženevskog sporazuma razlike su još veće: počev od krajnje negativnih ocena koje su davali velikosrpski učesnici i komentatori Sporazuma u Že-

¹⁰⁵ Марковић, Женевска конференција и питање државног јединства, *Нови живот*, knj. II/1919, 358.

¹⁰⁶ Радикал, 7–8, I 1923.

¹⁰⁷ Л. Марковић, Југословенска држава и Хрватско питање, 91.

¹⁰⁸ Б. Вошњак, *У борби за уједињену народну државу*, Ljubljana—Beograd—Zagreb 1928, 386.

¹⁰⁹ К. Бастајић, *Стварање stare Jugoslavije*, u knjizi: *Narodi Jugoslavije u borbi za слободу*, Zagreb 1959, 118.

¹¹⁰ Ф. Ћулиновић, *Državno-pravna историја југословенских земаља XIX и XX вијека*, Zagreb 1953, 338.

¹¹¹ Ј. Стевановић, *Уставно право FNR Jugoslavije i komparativno*, I, Zagreb 1956, 149.

¹¹² Мандић, n.d., 89.

nevi (za Stojana Protića, na primer, taj je Sporazum bio „nesrećni“, „nakaradni“¹¹³, za Pašića čak „odvratna“ stvar¹¹⁴, za L. Markovića „istorijska greška“¹¹⁵ itd.), pa do umerenih i u osnovi povoljnijih ocena, naročito kod novijih autora. Prema mišljenju G. Žerjava iz 1928. godine, „prednosti, koje bi nudio ženevski metod, bile su nesigurne i manje nego opasnost koja je mogla nastati“¹¹⁶. Za A. Mandića Ženevska konferencija znači „pokušaj da se onemogući srbijska prevlast u državi i da se — u okviru tadašnjih prilika i tadašnjih mogućnosti — stvore osnovne jednog naprednog i stvarno demokratskog ustava [...]. U Ženevi, — veli Mandić, — Odbor realno i skeptički prosuđuje ljudi i prilike, ne pouzdaje se više u obećanja i u isprave, nego traži garancije, čak tako opasne garancije, kao što su u onom momentu mogli biti dvostruki suverenitet i administrativna podvojenost, smatrajući da su isti za jedinstvenost države i za koheziju njenih dijelova ipak mnogo manje opasni od onih prilika, koje bi u državi mogle nastati uslijed proširenja i bezobzirnog vršenja prevlasti jednog južnoslavenskog naroda nad ostalim“¹¹⁷. Navedimo od novijih, iako u osnovi sličnu s Mandićevom, još samo ocenu K. Bastaića: „Iako se ne može tvrditi, da je ženevsko, makar i privremeno, riješenje stvaranja i organiziranja nove države bilo najsjretnije, ono je imalo za cilj da sprječi hegemoniju jednog jugoslovenskog naroda nad drugim. Po tom svom cilju, to rješenje bilo je ipak racionalno, te se s obzirom na kasniji razvoj političkih prilika u staroj Jugoslaviji pokazuje kao dalekovidno i opravданo.“¹¹⁸

Kad se istorijski ocenjuje ženevski sporazum bilo u pravnom bilo u političkom pogledu, ne treba, po našem mišljenju, nikako gubiti iz vida da je ženevsko rešenje bilo predviđeno samo kao *pri-vremeno rešenje*, da je ženevskom deklaracijom od 9. novembra konstatovano „ujedinjenje u državu Srba, Hrvata i Slovenaca“ koja se tim danom i tim aktom „pojavljuje i prikazuje kao jedna nedejiva državna celina“ s jednim istim državnim granicama, a da posebne vlade kao i zajednička vlada ostaju *dok Konstituanta „ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države“*, i da je isto tako i u zapisniku s Konferencije predviđeno da zajedničko ministarstvo „organizuje zajedničku državu SHS, kojoj će konstituanta doneti ustav“¹¹⁹.

Prema tome, ne bi po našem mišljenju, trebalo pridavati državno-pravnom rešenju, usvojenom na Ženevskoj konferenciji, veći i dalekosežniji značaj nego što ga je ono stvarno imalo. Ono što je Ženevskim sporazumom bilo predviđeno predstavlja, očigledno, u državno-pravnom pogledu, jednu složenu državu konfederativnog, dualističkog tipa, — ali samo do Konstituante. Zato iz ženevskog rešenja ne bi bilo ispravno i opravdano izvlačiti zaključke o određenim državno-pravnim koncepcijama njihovih tvoraca, a posebno Trumbića i Jugoslovenskog odbora, u to vreme. Štaviše, moglo bi se tvrditi da je većina učesnika, sudeći po njihovim prethodnim

¹¹³ *Paducah*, 7–8. I 1923.

¹¹⁴ *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS*, I/1923, 399.

¹¹⁵ *Bepane*, 26, 27. i 28. IV 1924.

¹¹⁶ *Ženevski pakt ali prvi decembar?*, *Zivljenje in Svet*, knj. 4/1928, 676.

¹¹⁷ *Mandić*, n.d., 91, 88.

¹¹⁸ *Bastaić*, n.d., 119.

¹¹⁹ *Sišić*, n.d., 236, 239.

stavovima, izjavama i sl., bila za unitarističku (decentralizovanu) ili za federativnu državu.¹²⁰ Što se ipak došlo na konfederativno rešenje kao privremeno, razloge treba tražiti pre svega u velikoj zaostrenosti odnosa i u velikom nepoverenju koje je u to vreme vladalo kod Jugoslovenskog odbora, u njegovom strahu od velikosrpskog načina ujedinjavanja, koje se tada već dosta jasno naziralo. Ženevska konferencija, dakle, predstavljala je ustvari pokušaj odlaganja, ona je značila pokušaj Jugoslovenskog odbora (i drugih faktora koji su bili na njegovoj strani) da se velikosrpski metod ujedinjenja odloži s nadom da će se kasnije, u Konstituanti, naći bolje, prihvatljivije solucije.

I kasnije, u razdoblju između dva svetska rata, kada god se postavljalo pitanje revizije Vidovdanskog ustava odnosno donošenja novog ustava pa tom prilikom katkad pominjala i Ženevska konferencija odnosno Ženevski sporazum, — to je pozivanje, redovno, imalo slično značenje, tj. značenje ne traženja konfederacije, već traženje da se ujedinjenje i međusobni odnosi urede iznova i bolje, sporazumno i ravноправno, u jednoj novoj Konstituanti.¹²¹

Dragoslav JANKOVIC

¹²⁰ G. Žerjav je 1928. tvrdio: „Mislim, da neću pogrešiti, kad kažem da nikо od potpisnika Ženevskog pakta tada nije mislio na drukčiju, nego na unitarističku državu...“ (*Ženevski pakt ali prvi december, Živiljenje in Svet*, knj. 4/1928, 675.)

¹²¹ Tako, na primer, juna 1923. u pretresu vladine deklaracije (vid. *Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS*, I/1923, 394, 399.) — I V. Maček, kad se povodom optužbe za tzv. Zagrebačke punktacije pred Državnim sudom u Beogradu aprila 1933. pozivao na Ženevski sporazum, podrazumevao je pod tim, mada u tome nije bio dovoljno odreden ni jasan, da država treba da se „postavi na ishodnu točku“, tj. na odnos pre ujedinjenja, pa da se „iz te ishodne točke pristupi novom uređenju države“. Na jednom mestu, u odbrani pred sudom, Maček je izjavio: „Ne ču reći, da ja odobravam princip Ženevske konvencije“, a na drugom: „ženevski pakt bi prilično odgovarao“(!). (brošura: *Suđenje Dr Vlatka Mačka*, 30–32; Vid. i Lj. Boban, *Zagrebačke punktacije*, zbornik *Istorija XX veka*, IV, 336–337.)

CONFÉRENCE DE GENÈVE DE 1918 SUR LA CRÉATION DE L'UNION YUGOSLAVE

Résumé

A la conférence qui avait réuni à Genève, au mois de novembre 1918, les facteurs politiques compétents yougoslaves (représentants du gouvernement serbe, du Comité yougoslave, du Conseil national des Serbes, Croates et Slovènes et du bloc de l'opposition de l'Assemblée nationale serbe), fut décidée l'unification en un État commun de tous les Serbes, Croates et Slovènes: conformément à cette décision, le gouvernement du Royaume de Serbie et le Conseil national des Serbes, Croates et Slovènes, en qualité du gouvernement représentant les Yougoslaves résidants sur le territoire de l'ancienne Autriche-Hongrie, devaient être maintenus jusqu'à la nouvelle constitution, tandis qu'on formerait à Paris un ministère commun yougoslave. Pourtant, bien qu'il fût signé par tous les participants, cet accord de Genève ne fut jamais mis en partie à cause de l'opposition que les Serbes y apprétèrent ultérieurement.

Il existe dans l'historiographie yougoslave une abondance d'oeuvres qui traitent cette conférence. Tout en complétant cette littérature par quelques sources jusqu'ici non-utilisées, l'auteur se propose, comme tâche principale, de donner, par une analyse du matériel, composé de faits, la réponse à la question: quels sont tous ces facteurs, objectifs aussi bien que subjectifs, qui ont donné lieu à la convocation de cette conférence, avec quelle force et dans quels rapports mutuels ils avaient agi; quels étaient les véritables motifs et buts ayant déterminé les principaux facteurs à la convocation de la conférence; pourquoi le président du conseil des ministres serbe Pašić avait-il consenti aux décisions de Genève; quels sont les véritables causes de la suspension de l'accord de Genève, qu'est-ce qui a rendu possible ou bien facilité cette suspension.

Dans le présent travail l'auteur arrive, entre autre, aussi aux conclusions importantes suivantes:

a) En ce qui concerne la convocation de la conférence de Genève la décision en dernier ressort appartenait aux représentants officiels de la France et de l'Angleterre. C'est sur l'insistance de ceux-ci que les facteurs politiques yougoslaves renonçassent aux divergences qui les séparaient et fissent au plus vite front commun que la convoaation de la conférence de Genève a eu lieu.

b) Le chef du gouvernement serbe, bien qu'il se trouvât au moment où la conférence de Genève avait eu lieu, dans une situation plus favorable que les représentants des autres facteurs politiques yougoslaves, a consenti à la solution de Genève en premier lieu sous la pression des grands alliés mais

aussi à cause de l'existence du bloc de l'opposition dans l'Assemblée nationale serbe.

c) Le rôle décisif dans les machinations qui firent échouer l'accord de Genève n'appartenait pas à Pašić, mais, selon toute apparence, au prince héritier Alexandre qui, agissant de concert avec le vice-président du conseil d'alors S. Protić, avait organisé l'opposition à la solution de Genève, l'opposition qui convenait non seulement à la dynastie mais aussi à la bourgeoisie serbe tout entière qui était au pouvoir.

Dragoslav Janković